

II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış

Suat ZEYREK*

Özet

Meşrutiyet özü itibarıyla istibdat rejimine karşı doğmuş bir tepki hareketi idi. Teorik olarak halk, anayasal sistem içinde padişah yanında yönetime ortak olmuş ve iktidarı paylaşmıştı. Meşrutiyetin kazanılmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rolü, İttihatçıları başka fırkalara karşı daha kıskanç hale getirmişti. Ancak meşrutiyet döneminde işlerin beklendiği gibi gitmemesi cemiyete karşı muhalif fırkaların kurulmasına neden oldu. Bu süreçte İttihat ve Terakki hem iktidarı denetlemekte zaman zaman iktidara muhalefet etmekte hem de kendisine karşı olan muhalefetle mücadele etmekteydi. Bundan dolayı İttihatçılar meşrutiyetten sonra ülkenin başına gelen bütün olumsuzluklardan sorumlu tutuluyorlardı. İktidar-muhalefet çekişmeleri meşrutiyetin üçüncü senesinde endişe verici boyutlara ulaşmıştı. Bu dönem çekişmelerinin büyük oranda mecliste yaşanıyor olması önemli sorunları da beraberinde getirdi. Hükümetler sık sık değişmeye başladı. Yaşanan fenalıkların sebebi olarak görülen Meclis-i Mebusan güçlkle dağıtılmıştı. Bundan sonra yeni bir meclis toplandıysa da bu defa sürekli kapatılmasının yolu açılmıştı.

Anahtar kelimeler: Meşrutiyet, muhalefet fırkaları, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan, Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası.

Abstract

Movement against the regime of despotism in essence a response to the Constitutional was born. In theory, the people, the constitutional system in addition to the sultan became a partner in the management and shared power. The role of the Committee of Union and Progress in the acquisition of the Constitution of the League, the Unionist had made more jealous towards another. However opposition to the constitutional period, the community has not to go to work as expected, led to the establishment of sects. In this process, both of Union and Progress

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

government inspects the opposition to power,are from time to time as well as the opposition was fighting against him. Therefore,the Union is ts were exempted responsible for the problems constitutional system of the country after all that happened. Constitution, government-opposition conflictshad reached alarming proportions in its third year. This period is largely contested parliament has brough timportant issues to behappening. Governments often began to change.Difficulties of Parliament were seen as the cause of the injuries,were scattere dabout. Afterthat, a new parliament was collected continuously, this time the closure of the road had been opened.

Keywords:Constitution,the opposition parties in the Union and Progress Committee, Parliament were, Ahrar Party, Freedom and Entente Party.

Giriş

Meşrutiyet, yıllardır çekilen sıkıntılara toptan bir çözüm olarak ilan edilmiş, yeni umutlar doğurmuştu. Fakat meşrutiyet, askeri bir hareket olduğu için bazı sorunları da beraberinde getirmişti. Meşrutiyeti ilan eden güç, ordudan doğmuş bir hareketti. Bundan dolayı bu güçlerin tabiatı gereği iktidarı paylaşmak ve muhalefete tahammül etmek gibi bir özellikleri yoktu. Meşrutiyete çocukları gibi canla başla sarılmışlardı. Meşrutiyet İTC'nin himayesinde ilan edilmiş büyük bir başarıydı. İTC kendi ilan ettikleri yeni rejim karşısında hazırlıksız yakalanmıştı. İstikrarsız hükümetler dönemi başlamış, ülke adeta bir kaos içine düşmüştü. Hükümet üzerinde artan baskılar idari sistemi tıkamış ve gerekli hizmetlerin yapılmasını engellemeye başlamıştı. Ülke ekonomisi mali açıdan sıkıntılar içinde olup bütçe açıklar vermeye başlamıştı. Acilen çözülmesi gereken sorunlar vardı. Kapitülasyonlar rejimi içinde iktisadi gelişme nasıl sağlanacaktı? Azınlıklar karşısında hâkim milletin iktisaden zaafa düşmesi nasıl önlenecekti? Ticari faaliyetlerin yapıldığı önemli limanlar batılı tüccarlar ve Osmanlı vatandaşı olan Ermeni ve Yahudi tüccarların elinde idi. Bundan başka II. Abdülhamid'in meşrutiyetten sonra itibarı artmış ve yeri iyice sağlamlaşmıştı. Bu da İTC'ni rahatsız etmeye başlamıştı. Bu makalede muhalif bir hareket olarak doğan İTC'nin nasıl muhalefet edilebilir hale geldiği, refleksleri ve muhalefete karşı aldığı önlemler incelenmiştir. Sürekli iktidar merkezinde duran cemiyet, muhalefete karşı tahammülsüz olunca Balkan Savaşı'na kadar olan süreçte dış tehdit ve tehlikeler karşısında ortak bir siyaset üretilmesi mümkün olmamıştı. Bu başarısızlık ve

sorumsuzlukların nasıl hükümet darbelerine neden oldukları üzerinde durulmuştur.

Yapılan ilk seçimlerde İTC, tam bir zaferle çıkılmasına rağmen eski devlet adamlarıyla ittifak etmek zorunda kalması bazı tedbirler almalarına neden olmuştu. Özellikle İstanbul'da kendilerini güvende hissetmek ve bazı askeri tedbirler alma gereği duymuşlardı. Bu nedenle hareketin menşei olan Rumeli birliklerinden bir kısmını Avcı taburları adıyla İstanbul'a getirerek Taşkışla'ya yerleştirmişlerdi.¹ Çünkü İTC'yi meşrutiyetin yeniden ilga edileceği korkusu sarmıştı. Meşrutiyetin ilgası demek cemiyetin de sonu demekti. Cemiyetin başta meşrutiyeti geliştirme çabası iktidarlaşma sorununu ortaya çıkarmıştı. İTC'nin doğrudan iktidarı üstlenmek yerine perde arkasından kontrol etmeye çalışması muhalif partilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştu.² İTC'nin uzaktan kontrol siyaseti aynı zamanda bütünüyle destekleriyle kurulan hükümetlerin muhalefetine neden olmuştu. İTC, çoklu bir muhalefet sistemiyle karşı karşıya kalmıştı. Çünkü iktidarı paylaşma konusunda isteksizlerdi. İTC bütün gücüyle meşrutiyet rejimini muhafaza etmek için merkezî bir politik tutum takınmaya başlamıştı. Bu defada etnik unsurların özgürlükçü talepleriyle karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı Devleti'nde Balkan Savaşı'nın sonlarına kadar beş yıllık süreçte on üç muhalefet partisi kurulmuştu. Gayri Müslimlerin genellikle muhalefeti desteklemeleri, bu süreçte kurulan dokuz kabinenin yarısından fazlasının muhalif tutum içine girmeleri, cemiyet içinde meydana gelen hizip ve bölünmeler, iktidar anlayışından duyulan rahatsızlığın birer sonucudur.³ Meşrutiyetin başlarında Saray'a düşmanlık beslediği halde cemiyete taraftar olmayanlar vardı. Hatta bunlar İttihatçılara muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkasına da yakın değillerdi.⁴

1. Ahrar Fırkasının İTC ile Olan Çekişmeleri

Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'in İstanbul'a gelmesinden sonra 14 Eylül 1908'de liberal eğilimli bir hareket olarak ortaya çıkmıştı. Kurucusu Sabahattin'e yakın bir isim olan Nurettin Ferruh Bey'di. Ancak Sabahattin fırkanın kuruluşuna katılmamıştı. Fırka sadece İstanbul'da

¹ Abdullah İslamoğlu, **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913**, İstanbul, Gökkuş, 2004, s. 68.

² Baran Hocaoğlu, **II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkisi, 1908-1913**, İstanbul, Kitap yayınevi, 2010, 13.

³ Baran Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 14.

⁴ Şehbenderzade Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, Nehir, 1991, s. 10.

örgütlenmesini tamamlayabilmişti. Partinin siyasi programında İngiliz siyasi partilerini taklit ettiği ileri sürülmüş ve kurucusu olan Ferruh Bey, başarılı olursa Avrupalı sermayedarlara imtiyazlar verileceğini vadederek bu sermayedarlardan para talebinde bulunmuştu.⁵ Fırkanın programında Ferruh Bey'e İslam Hukukunu da çok iyi bilen ünlü bir oryantalist olan Kont LeonOstrorog yardımcı olmuştu.⁶ Fırkanın kurulmasından kısa bir süre sonra Meşrutiyet'in ilanından da yaklaşık beş ay sonra ülke genelinde seçimler yapılmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün mebusları değişik hilelerle de olsa kendi adına seçtirmeyi başarmıştı. İTC meclise tamamen hâkim olmuştu. İttihatçılar seçim sisteminin suistimallere açık olmasını rakiplerinin aleyhine kullanmışlar, bundan dolayı da rakibi durumunda olan Ahrar fırkası hiç mebus çıkaramamıştı. En yüksek oyu Manyasizade Refik Bey almıştı (503 oy). İstanbul'da İttihatçıların adayı alan Kozmidi Efendi 340 oy alırken Ahrar Fırkası adayı hem de sadrazam olan Kamil Paşa 18 oy alabilmişti.⁷ Fırkanın kurucusu olan Ferruh Bey ise hiç oy alamamıştı. Azınlıkların destekleri de büyük oranda İttihatçıların yanındaydı. Seçim öncesinde Rumların İTC'ni destekleme kararını Hüseyin Cahit, mesut bir itilaf olarak değerlendirmişti.⁸

1908 seçimleri, Türkiye'de çok partili olarak yapılan ilk seçim olmasına rağmen yüksek katılımlı ve heyecanlı bir seçim olmuştu. Buradan seçime katılan İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkasının tam anlamıyla iki farklı siyasi parti olduğunu söylediğimiz anlaşılmasın. İTC ile sonradan Ahrar kurucuları olan kişiler aslında birlikte idiler. Daha sonra bir grubun Ahrar Fırkasına geçmesiyle aralarındaki birlik

⁵ Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.I-II, İstanbul, Altındağ yayınevi, 1967, s. 306; Rıza Nur, bu haberi alınca çok kızmış, "Zaten bu firkadan bir hayır beklenemezdi. Arkadaşları topladım, vaziyeti anlattım, bu adam böyle bir şey yaparsa hepimizin namusudur. Feshine karar verilmesini teklif ettim. Feshine şiddetle karşı çıkanlar vardı. Biz ekseriyeti yapmıştık. İmzalarımızla gazetelere Ahrar Fırkasının fesh olduğunu ilanını vermiştik" demiştir. Bkz. **aynı eser**, s. 306.

⁶Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'deSiyasalPartiler**, C.I, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 143.

⁷**Tanin**, 30 Teşrin-isani1324/12 Aralık 1908, no:133;**İkdam**, 12 Aralık 1908, no:5226. İstanbul seçimlerinde ilginç bir temsil sorunu ortaya çıkmıştır. Her 50 bin erkek nüfus bir mebus seçmektedir. Toplam gayri Müslim erkek nüfus 116581 olmasına rağmen seçilen mebus sayısı beş tane. Aslında iki tane seçilebilmesi gerekirdi.

⁸**Tanin**, 12 Teşrin-isani1324/ 25Kasım 1908, no:115.

bozulmuştu.⁹ İTC zaman içinde kendi üyeleri arasında hoşnutsuzlar meydana getirmişti. Cemiyetin ihraç ettiği ve uyuşamadığı kimseler ile kendi kendine çok sayıda insanın ayrılmaları Ahrar fırkasının kaynağını oluşturmuştu.¹⁰ 1908 seçimleri siyasi hayatımızda ilk defa farklı görüşteki adayların seçilmek için yarıştıklarından dolayı önemlidir. Fırka daha kurulmadan önce İngilizlerle teşrik-i mesai içinde olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple adıyla çelişki halindedir. Meclisin açılmasından sonra yoğun bir propaganda yapılmış ve İTC'ye mensup çoğunluğu gayri Müslim mebuslardan oluşan 65 kişi Ahrar fırkasına geçmişti.¹¹ Mecliste bulunan mebuslar birer ikişer muhalefete geçmeye başladılar. Hatta bunlar gazetelere İttihat fırkasında istifa ettim diyerek ilan veriyorlardı.¹² Bu mebusların fırka değiştirme sebebi İTC'nin uygulamış olduğu politikardan duyulan rahatsızlık olmuştu. İTC, Osmanlılık görüşünün cazibe merkezi olmaktan çıkmış devletin partisi ya da Türklerin partisi durumuna gelmişti.¹³ Bundan dolayı Ahrar Fırkasına özellikle Arap, Arnavut, Ermeni ve Rum mebuslar alaka göstermişlerdi.¹⁴ Hüseyin Cahit Bey, Arap unsuruna yakınlığı da tehlikeli buluyordu. Hatta nüfus nispetinde mebus çıkarılırsa devletin ve hükümetin ağırlık merkezinin Arap unsuru olacağını dile getirmişti.¹⁵ Rum Patriği Yuvakim Efendi de Ağustos 1909'da hükümete uyarı niteliğinde bir beyanname yayınlamış ve şahsi hakların ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını istemişti.¹⁶

Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkede yaşayan değişik unsurlar arasında yakınlık ve kardeşlik hisleri doğarken seçime doğru ve seçim kampanyaları sırasında İttihatçılarla Ahrar Fırkası arasında sert gerginlikler yaşanmaya başlamıştı. Çünkü Osmanlı Devleti içinde yaşayan etnik unsurlara eşitlik tanınması ve adem-i merkezîyet usulüne göre bir sistemin kurulması iki fırkanın çatışmasına neden olmuştu. İTC, bu tezler karşısında Ahrar Fırkasını bölücülükle, kozmopolitik olmakla ve Patrikhane ile işbirliği içinde olmakla suçlamaktaydı. Hüseyin Cahit,

⁹Tunaya, **SiyasalPartiler**, I, s. 145.

¹⁰**Tanin**, 4 Mart 1325/ 17 Mart 1909, no:225.

¹¹Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim, 2002, s. 375-446.

¹²Rıza Nur, **a.g.e.**, I-II, s. 307.

¹³Baran Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁴ Oğuz Kaan, **II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası**, İ.Ü. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, 2008, s. 132-133.

¹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "10 Yılın Hikâyesi", **Yedigün**, no:144, sene:3, c:6, 11 Birinci kanun 1935, s. 29.

¹⁶ A.L. Macfie, **Osmanlı'nın Son yılları 1908-1923**, (Çeviren: Damla Acar, Funda Soysal), İstanbul, Kitap yayınevi, 2003, s. 67.

Ahrar fırkası için, “*Türk düşmanlarının emellerine hizmet eder gibi görünen ve Türk düşmanı unsurlarla beraber hareket eden bu Türkler bizim gözümüzde en fena bir vatan düşmanı, bir vatan haini mevkiinde kalıyorlardı*” demişti.¹⁷Ahrar cephesi ise bu gibi suçlamaları yersiz ve gereksiz buluyordu. İki taraf arasındaki gerginlik, Pera Palas otelindeki ziyafetlerde daha da artırılmıştı. Ahrar’ın Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun 610. yıldönümü dolayısıyla verdiği ziyafete sadrazam Kamil Paşa’nın davet edilmesi İTC’yi öfkelenmişti. Aynı otelde bu sefer İttihatçılar bir kutlama programı düzenlemişler ve Ahmet Rıza Bey’i davet etmişlerdi. Ahmet Rıza Bey, hürriyetin kayıtsız ve kontrolsüz olmayacağını söyleyerek, “*Gayri Müslim unsurları cemiyetten soğutanların malum çevrelerdir*”¹⁸ deyince buna da Ahrarcılar tepki göstermişlerdi. Hüseyin Cahit, bizzat Prens Sabahattin, Kamil Paşa ve Nazım Paşa bazı isimleri saymış ve onları suçlamıştı.¹⁹

Meşrutiyetin ilk yılında 353 gazete ve mecmua çıkmıştı.²⁰ Bunlar arasında en önemlilerinden Tanin, İTC’nin bir yayın organı gibi hareket ediyordu. “Osmanlı” gazetesinin de Ahrar fırkasının bir yayın organı gibi hareket etmesi İTC’yi rahatsız etmiş ve onu rakip kuvvetin izalesi çarelerini aramaya yönlendirmişti.²¹ Osmanlı gazetesinde yazan Ahmet Samim, Tahir Hayrettin gibi yazarların ortak özelliği adem-i merkezîyet fikrini savunarak İTC’ye karşı önemli bir muhalefet grubunu oluşturmak. İTC-Ahrar çekişmesi Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesi ile doruğa çıkmıştı. Bu ilişkilerin gerginleşmesinde Hüseyin Cahit’in yazılarının etkisi göz ardı edilmemelidir. Muhalefler için her faziletten mahrum, mahrum oldukları her fazilete düşman olan bu haşerat cemiyetimize ve vekil adaylarımıza bir takım isnatlarda bulunuyorlar diyordu.²² Ayrıca bu kişileri cesaretsiz olmakla da suçlamıştı. İTC, yeniden bir 1878 tecrübesi yaşamak istemiyordu. Meşrutiyeti korumak adını kendini mukaddes ve halaskar sayıyordu. Bundan dolayı rakiplerini ihanetle ve yıkıcılıkla suçluyorlardı. Bu sıralarda Daily Mail’de yayınlanan bir haber Tanin’de tercüme edilmişti.

¹⁷H. Cahit Yalçın, “10 Yılın Hikâyesi”, **Yedigün**, no:144, s. 29.

¹⁸Tunaya, **SiyasalPartiler**, I, s. 145-146; **Tanin**, 2 Mart 1325/15 Mart 1909, no:223.

¹⁹**Tanin**, 2 Mart 1325/ 15 Mart 1909, no:223.

²⁰Servet İskit, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Ankara, 1943, s. 159.

²¹Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz veJön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 270.

²²**Tanin**, 27 Teşrin-isani 1324/ 10 Aralık 1908, no:130; Hüseyin Cahit Yalçın, “10 Yılın Hikâyesi”, **Yedigün**, no:140, sene:3, c:6, 13 İkinci teşrin 1935, s. 29.

Buna göre meşrutiyet aleyhine büyük bir suikast hazırlanıyordu. Bu harekete ülkenin değişik yerlerinden 20 bin kişi katılacaktı. İsyân memleketin her yerinde aynı anda başlayacaktı. Meşrutiyetin lağvı için padişah zorlanacaktı. Mekke ve Medine’de yeni bir halife ile Suriye’de bir emir ilan olunacaktı.²³ Bu haber açıkça 31 Mart’a giden yolun açılmasıydı. Cemiyet sürekli bu korku ile yaşamakta ve büyük bir vehim içinde etrafına endişe ve şüpheyle bakıyordu. İlişkilerde yaşanan gerginliği azaltmak adına Ahrar Fırkası bir girişimde bulunarak İTC’den bazı isteklerde bulunmuştu. Bunlar, İTC’nin bütün şubelerini kapatması, hükümet işlerine karışmaması ve siyasi ve gizli bir cemiyet sıfatını terk ederek sırf parlamenter bir parti haline gelmesiydi.²⁴

Ahrar Fırkasının genel olarak iki amacı vardı. İkisi de İTC’yi hedef almaktadır. Birincisi, İTC’nin ülke üzerindeki baskılarına son vermek ve onu meşrutiyete yaraşır biçimde davranmaya zorlamak, ikincisi de İTC’nin Türk olmayan unsurları kuşkulandırmasından dolayı onları kendine bağlamak, böylece kopuş sürecini durdurmaktır.²⁵ İttihat ve Terakki, seçilen 281 üyenin biri dışında (Ankara’dan seçilen Mahir Sait Bey) tamamını kendi listesinden seçirmiş fakat seçilen mebusların tamamına hâkim olamamıştı. Tanin Gazetesi, AhrarFırkası’nı İslamiyet’le bağdaşmayan sosyalist olmakla itham edip suçluyordu.²⁶ Meşrutiyet meclisi kozmopolit bir meclisti, bütün üyeler cemiyete sadık değillerdi. Nitekim Ahali Fırkası 8 Şubat 1909’da, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası da Kasım 1909’da kurulmuştu. Kurucularının çoğunluğu 1908 seçimlerinde İTC listelerinden meclise giren mebuslardan oluşuyordu.

Meşrutiyetin ilanından Balkan Savaşı’nın sonuna kadar İstanbul’da on hükümet kurulmuştu. Bu süreçte çok yoğun bir çekişmenin yaşandığı açıktır. Çünkü 1908 Meclisi emredici vekâletten umumi vekâlete geçememişti. Bu dönemde Meclis-i Mebusan etkin bir biçimde kullanılmış, 1908 sonrası kırılmalar başlamıştır. Meclis-i Mebusan, II. Meşrutiyetin etkin bir kurumu haline gelmişti. Hatta meclise nazırların doğrudan katılmaları bile engellenmişti. İTC’nin gücüyle oluşan bu meclis, kurulan hükümetleri etkisi altına almak istemiş ya da beğenmediği hükümetleri meclis gücüyle değiştirme

²³Tanin, 13 Kanun-i sani1324/26 Ocak 1909, no:175.

²⁴Tunaya, **SiyasalPartiler**, I, s. 180.

²⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.I, Kısım. II, Ankara, TTK, 1991, s. 134.

²⁶**Volkan Gazetesi**, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909, İstanbul, İz yay., 1992, s. 21-22.

yoluna gitmişti.²⁷ Meşrutiyet, adalet ve meşverete dayanması gerekirken bir partinin gücüne dayanmakta ve sonuçta o gücün kontrolüne girecekti. İktidar, meşruiyet anlamında millete ya da bir saltanata dayanmıyordu. Bundan dolayı bu meclisin birlik ve bütünlük sağlaması mümkün değildi. Bunun da etkisiyle bir iktidar kavgasının işaretleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Kanun-i Esasi üzerinde önemli değişiklikler yapıldığı halde ne istibdat bütünüyle yok edilebilmiş ne de gerçek anlamda hürriyetçi bir rejim gerçekleşmişti.²⁸ 1909 tadilatı ile 21 madde değiştirildiği halde parlamenter sistemin tam olarak tesis edildiği söylenemez. Batı emperyalizminin Avrupa'yı adım adım savaşa sürüklediği bir sırada Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda hürriyetçi bir rejimin gerçekleşmesini beklemek pek iyimserlik olsa gerekir. Kaldı ki Osmanlı Devleti toprak kayıplarını önlemek için güvenilir bir müttefik arayışını teslimiyetçi bir arayış zihnini yeni bir savaş öncesine kadar devam ettirmişti.

Adalet ve meşveret gerçek anlamda sağlanamadığı için gayri Müslim unsurların meşrutiyetin devamlılığına olan inançları devam ettirilemedi. Aslında İTC dışındaki muhalefetin görünürdeki hedeflerinden biride hakiki meşrutiyetin tesis edilmesi idi. Bunun içinde cesur tavırlarıyla muhtelif unsurların yaşamasını temin etmek gerekiyordu. Muhalefet sürekli olarak, ülkenin şimdiye kadar çektiği sıkıntıların kaynağını baskılar ve zorba bir idare olduğuna işaret edip nazara veriyordu. Gayri Müslimlerin hürriyeti, onlara zulmetmemek ve onları rahat bırakmaktı. Dönemin muhalif düşünürleri, gayri Müslimlere verilen hürriyeti; Asya'nın talihinin açıcısı, İslam'ın bahtının anahtarı, İslam birliğinin temeli olarak değerlendirmişlerdi. Yani Osmanlı coğrafyasında yaşayan gayri Müslimlere hakları verildiği takdirde, bütün dünyada esaret altında yaşayan üç yüz milyon nüfusa sahip Müslümanların hürriyetini almaya hak kazanılacağı iddiası vardı. Rıza Tevfik de, *"Meşrutiyetin icabınca Hıristiyan vatandaşlarımızın hukukunu muhafaza edeceğiz. Siz bu hakka karşı korsanız, sizi elbette devireceğiz. Memleket için en evvel bu hakkı teslim etmek şarttır. Şark meselesi ancak*

²⁷İTC'nin 1911 Selanik Kongresi'ne Celal Nuri Bey, cemiyeti bekleyen tehlikeleri bertaraf etmek için bir layiha sunmuştu. Bu layihada hükümetin bir kuvve-i istinat bulmasının gerekliliği üzerinde duruluyordu. İktidar ya millete dayanır ya da saltanata dayanarak tebanın sadakatinden beslenir. II. Abdülhamit'in hal'iyle Türkiye'de iktidarın kaynağı bakımından bir boşluk meydana gelmişti. Bkz. Celal Nuri, **Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye 2**, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, Hicri 1331, s. 113.

²⁸Tunaya, **SiyasalPartiler**, I, s. 4-5.

bundan çıkmıştır. Biz onların hakkını muhafaza etmezsek Avrupa devletleri bu vazifeyi deruhte edeceklerdir” demişti.²⁹

2. İTC ile Kamil Paşa Arasındaki Çekişmeler

6 Ağustos 1908’de kurulan liberal eğilimli karma bir hükümet olan Kamil Paşa, aslında İTC’nin bütünüyle desteğini almıştı. Hatta Bahriye ve Harbiye Nazırlarını ataması İTC tarafından memnuniyetle karşılanmış ve hükümet oluşumu problemi sona ermiştir. Ayrıca cemiyet hükümete müdahil olmayacağını ilan etmiştir.³⁰ Cemiyet, Kamil Paşa hükümetindeki vekillerden memnun olmuştu, çünkü yeni hükümet II. Abdülhamit döneminin fenalıklarına karışmış birçok kişiyi tutuklayıp hapse atmıştı. İTC, doğrudan hükümet kurma yerine kurulan hükümeti kontrol altında bulundurmaya tercih etmiş sadece hükümete bir nazır vermişti.

Fakat bu hükümet döneminde meydana gelen Bulgaristan’ın bağımsızlığı ve Bosna’nın Avusturya tarafından ilhakı gibi olaylar dış politikada önemli zaafılara işaret ediyordu. Çok zaman geçmeden Girit’in Yunanistan’a katılması gündeme gelmişti. Bu gelişmelerden Kamil Paşa sorumlu tutulup itham edilmeye başlayınca kavga da başlamıştı.³¹ Meclis-i Mebusan’ın açılması bir süre bunu ertelemiş olsa da rekabet artmıştı. Yeni açılmış bir meclisin başka çalışma alanları olması gerekirken yaklaşık 40 gün Kamil Paşa’nın düşürülmesiyle meşgul olmuştu. Tamamı cemiyet mensubu mebuslardan oluşan meclis, 13 Ocak’ta oybirliği ile güvenoyu verdiği halde Kamil Paşa’nın cemiyeti hiçe sayan, özellikle orduyu siyasetten ayırmaya çalışan bazı hareketlerinden dolayı tam bir ay sonra düşürme çabasına girmişlerdi. İlk çekişme Kamil Paşa Hükümeti’yle olmuştur.

Kamil Paşa, “Balkan Komitesi” ne İttihat ve Terakki’nin kendisine haber vermeden bir yemek verecek olmasını kabul etmemişti. Ancak baskıyla bu daveti kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu gelişmeler ilişkileri kopma noktasına getirince Kamil Paşa’ya karşı alternatif arayışları başlamıştı. Kamil Paşa’da iktidarda kalmak için İttihat ve Terakki’ye ihtiyacı vardı. Kamil Paşa seçimlerden hemen sonra yaptığı küçük kabine

²⁹ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s. 61-62.

³⁰ Mehmet Fatih Sancaktar, **II.Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009, s. 55.

³¹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)**, Devre:1, İnkat:8, Devre:1, s. 91-94. (31 Aralık 1908)

değişikliğinde İttihatçıları memnun edecek bir girişimde bulunarak 1908 seçimlerinde en yüksek oy almış olan Manyasizade Refik Bey'i (503 oy) Adliye Nazırı yapmıştı.³² Böylece doğrudan bir İttihatçı nazır kabineye girmiş oluyordu. Fakat bazı İttihatçıların meclisin açılmasından sonra hükümeti daha iyi denetleme konusunda yıkıcı bir muhalefete devam ettikleri görülüyordu. Hatta Hüseyin Cahit Bey, Girit meselesi konusunda hükümetten izahat istemiş³³ Kamil Paşa da hem izahat vermiş hem de meclisten güvenoyu istemiştir. Kamil Paşa, yapılan güven oylamasında gereken desteği almış ve bu durum aynı zamanda mecliste mebuslar arasında tam bir birlik olmadığını da göstermiştir. İzahat isteyen Hüseyin Cahit Bey konuşmayı bile gerek görmeyerek muhalefet konusunda yalnız kaldığını anlamıştır.³⁴ Girit'in geleceğinden endişelenerek meclise takrir veren Hüseyin Cahit, daha sonra yazdığı, "Milleti Mahkume" başlıklı yazısında Balkanların elden çıkışını makul olarak yorumlamıştı.³⁵

Kamil Paşa İttihatçı mebusların birlikten uzak tutumlarından faydalanmak için harekete geçmiş ve İttihatçılara yakınlıklarıyla bilinen Harbiye ve Bahriye Nazırlarını değiştirmiştir. Amacı orduyu kendi kontrolüne almaktı. Bu meseleye meşrutiyetten sonraki en önemli mesele olarak bakılmıştı. Kamil Paşa ayrıca bir nevi meşrutiyet muhafızları durumunda olan Avcı Taburlarını da İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiştir. İTC, bunu inkılâp zorunluluğu sayarken Kamil Paşa gerçek maksadın tehlikeli olduğunu görmüştü.³⁶ Bu radikal kararlar Kamil Paşa ile İttihatçılar arasındaki bağların kopmasına neden olmuştur. Meclis yeniden harekete geçirilmiş ve Kamil Paşa hakkında ikinci bir gensoru daha verilmiştir. Gümölcine Mebusu İsmail Bey ile birlikte beş mebus Kamil Paşa'dan yaptığı atama tasarrufunun gerekçesini sormuştur. Bu konu Meclisteki en sert tartışmalardan biridir. Meşrutiyete aykırı olduğu iddiasıyla bu kararın hesabı sorulmakta Kamil Paşa meclise gelip açıklama yapınca kadar kendisinin bekleneceği ve meclisin

³² Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara TTK, 1984, s. 15.

³³ MMZC, Devre:1, İnikad:7, s. 80. (30 Aralık 1908); Ahmet Bedevi Kuran, **Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektup**, İstanbul, t.y., s. 35.

³⁴ Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, s. 69.

³⁵ Ahmet Bedevi Kuran, **Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektup**, s. 34.

³⁶ Müfit Şemsi, **El-Hakku Ya'lu Vela Yu'la Aleyh**, İstanbul, Şehir yay., 2007, s. 106.

dağılmaması konusunda karar almışlardı.³⁷ Hâlbuki Vükelanın anayasaya göre açıklamalarını tehir hakkı vardı.³⁸ Kamil Paşa'yı zor durumda bırakacak başka bir gelişme daha yaşandı. Meclis-i Mebusan riyasetine Kuvay-ı Bahriye zırhlı süvarileri tarafından bir dilekçe verildi. Dilekçede "*Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değiştirilmesinin meşrutiyete aykırı olduğu galeyannın tezyidi mucip olduğu ve ileride şayan-ı teessüf olayların yaşanabileceğinden meclisin bunları dikkate alması gerektiği*" rica ediliyordu.³⁹ Bunun manası açıktı; 8 deniz süvarisi açıkça meclisi ve siyaseti tehdit ediyorlardı. Meşrutiyette her fırsatta hükümdarın yetkilerini bir vesile ile kısıtlama yoluna gidilirken bu defa tersi olmuş ve bu iki nazırın azil ve nasbının hükümdarın yetkisinde olduğunda ısrar edilmişti.⁴⁰

Deniz zabıtlarının meclise müdahalesine ilk tepki Ankara Mebusu Mahir Sait Bey'den gelmiş ve "*askerler siyasete karışamaz*" demiştir. Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey, "*Askerler, Meclise dilekçe vermekten memnu mudur?*" derken Ankara Mebusu Talat Bey'de "*Selamet-i vatani tehlikede gören her fert karışabilir.*" demiştir. Askerin siyasete müdahalesi karşısında tepkiler çok cılız kalmış sonuç olarak deniz süvarilerinin dilekçesi ekseriyetle kabul edilmiştir.⁴¹ İstanbul Mebusu Kozmide Efendi, Kamil Paşa'nın Harbiye ve Bahriye Nazırlarını görevden almasını anayasadan gelen bir hakkını kullanmaktan ibaret olduğunu, Avcı Taburlarının İstanbul dışına Yanya'ya gönderilmesi için Harbiye nazırına emir verdiğini bu emrin yerine getirilmemesinden dolayı da görevden aldığını söylemiştir.⁴² Meclis-i Mebusan'da yaşanan bütün tartışmaların esas konusu siyasette ordunun rolünün ne kadar ve nasıl olacağından çıkıyordu. Siyasi meselelerin meşrutiyete uygun olup-olmadığı konusunda karar mercii Meclis-i Ali mi yoksa ordu mudur? Tabii olarak

³⁷MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 590-610. (13 Şubat 1909) Amasya mebusu İsmail Bey "Eğer bu memlekette Kamil Paşa mızır bir adam ise 30 tane Kamil Paşa'yı feda ederim. Kanımı dökerim. Lakin Kamil Paşa'nın izahı için bu bize kâfi değildir. Diye gıyaben âdem-i itimat beyan edebilir miyiz? Edemeyiz. Meclis, "hay hay ederiz" cevabını verebiliyordu. İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi daha makul olarak bir açıklama yaparak Sadrazamın buraya zorlanmasının yanlış olduğunu çünkü bir takım harp gailerleri olduğunu Avusturya ve Bulgaristan'la pek nazik meselelerin müzakere edildiğini söylemiş bu mesuliyeti kim alacak deyince mecliste gürültüler çıkmıştı. Bkz. MMZC, İnikad:27, s. 601. (13 Şubat 1909)

³⁸MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 602. (13 Şubat 1909)

³⁹MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 598-599. (13 Şubat 1909)

⁴⁰Tanin, 11 Ağustos 1324, no:24.

⁴¹MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 598-599. (13 Şubat 1909)

⁴²MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 600. (13 Şubat 1909)

meşrutiyet askeri bir darbenin ürünü olmasından dolayı meşrutiyeti korumanın da ordunun hakkı ve görevi olduğu şeklinde bir anlayış vardı. Nitekim mecliste bazı mebusların “*ordu heyecan ve galeyana içindeyim derse ne olur*”⁴³ şeklindeki sözleri bunun açık bir göstergesidir. Bunun yanında İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi “*askere iftira etmeyiniz*” sözleri arasında “*siyasi meselelerin meşrutiyete uygun olup- olmadığının tayini orduya değil meclise aittir*” demiştir.⁴⁴

Kamil Paşa gensoru ile ilgili olarak 13 Şubat 1909 tarihli oturumun ikinci celsesinde okunmak üzere bir tezkere göndererek müsait bir zaman olmamasından dolayı etraflıca bir açıklamayı bir gün sonra yapacağını söylemiştir. Buna rağmen meclisteki tartışmaların yönü değişmiş, konu Kamil Paşa'nın meclise gelip-gelmemesinden çıkıp Kamil Paşa'nın Avcı taburlarını İstanbul'dan göndermek istemesine gelmişti. Sivas Mebusu Hüsnü Bey, “*Avcı Taburları İstanbul'da, bir yere gitmeyecek*” diyordu.⁴⁵ Mecliste başka bir sorun daha ortaya çıkmıştı. Bolu Mebusu Habib Efendi, askerinin devr-i sabıkta hafiyeciliği iddia edilen donanmanın başında bulunan Hüsnü Paşa'ya itaat edemeyeceği, bu yüzden deniz süvarilerinin isyan halinde olduklarını, bu yüzden yapılanların bir hata bile olamayacağı iddia ediliyordu.⁴⁶ Mecliste ise çoktan Kamil Paşa'ya adem-i itimat oyu verilip yeni bir başvekilin tayinini talep ediyoruz şeklinde -sürekli alkışlar arasında- açıklamalar yapılmaya başlanmıştı. Bolu Mebusu İsmail Hakkı Bey daha da ileri giderek Heyet-i Vükela'nın meşrutiyete büyük bir darbe vurduğunu meclisin haysiyet ve izzetiyle oynadığını alkışlar arasında açıklıyordu.⁴⁷

Kamil Paşa ile ilgili görüşmelerin sürdüğü sırada beklenen oldu ve meclise aynı gün 102 mebus imzalı bir tahrir sunuldu. İlginç bir gerekçesi de vardı. Meşrutiyeti ve hürriyeti tehlikeye atmamak için Kamil Paşa'ya itimatsızlık oyu verilmesi isteniyordu. Henüz oylama yapılmamıştı ki Kamil Paşa'nın istifasını içeren tezkere mecliste okundu. Kamil Paşa, anayasanın 38. maddesinin çiğnendiğini mesuliyetin kendinde olmadığını açıklıyordu.⁴⁸ Meclis Kamil Paşa'nın istifasına rağmen ona

⁴³MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 602. (13 Şubat 1909)

⁴⁴MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 602. (13 Şubat 1909)

⁴⁵MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 604. (13 Şubat 1909)

⁴⁶MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 605. (13 Şubat 1909)

⁴⁷MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 607. (13 Şubat 1909)

⁴⁸MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 610. (13 Şubat 1909) Meclis oturumlarını çok gerginleştiren mebuslar da vardı. Örnek olarak İzmir Mebusu Seyit Bey bir sadrazama karşı asgari nezaketi bile gösteremiyordu. Sadrazama “o adam” diye hitap ediyordu.

güvensizlik oyu vermekle meşguldü. 186 güvensizlik oyuna karşı 8 itimat oyu verilmişti.⁴⁹ Meclis-i Mebusan'da bu tartışmaların yapıldığı gün Berlin'de çıkan bir gazete yorumunda, "*Genç Türklerin Kamil Paşa hükümetinin düşmesi için çalışacaklarını, bundan sonra Türkiye'de, hükümet-i meşrua mı yoksa Genç Türkler komitesi mi icray-ı hükümet edecektir, işte o gün anlaşılacaktır*" deniliyordu.⁵⁰ Meclis-i Mebusan'da mebusların tavır ve davranışları da 31 Mart'a adım adım yaklaşılmasına ve gerginliğin gittikçe tırmanmasına neden olmuştu.

H. Cahit Bey'in "*Meşrutiyetin idare kavaidiyle gayri kabili telif bazı hareketler oluyor*" dediği rahatsızlıklar mecliste âdemi itimat takrirlerine neden olmuş ve sonuçta Kamil Paşa 196 red oyuyla meclisin 13 Şubat 1909 oturumunda düşürülmüştü.⁵¹ Kamil Paşa'nın düşürülüşü İngiliz Büyükelçiliği ve Türkiye'de çıkarları olan İngilizler tarafından saygınlıklarına indirilen bir darbe olarak yorumlandı. LevantHerald gazetesi Kamil Paşa'yı öylesine savundu ve cemiyeti de eleştirdi ki, İttihat ve Terakki'nin bazı üyeleri gazetenin başyazarının görevine son verilmesini bile istediler.⁵²

3. İttihad-ı Muhammedi Fırkasının İTC ile Olan Çekişmeleri

İngiliz yanlısı olarak bilinen Liberal eğilimli ve karma bir hükümet olan Kamil Paşa hükümeti İTC'nin bir kararı gereği düşürülmüştü. İTC ile onun muhalifleri arasındaki en büyük ihtilaf konusu Cemiyetin hükümet işlerine karışması idi. Meselenin çıkış noktası Kamil Paşa'nın düşürülmesi konusu idi. Kamil Paşa'nın düşürülmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa'ya yeni kabineyi kurma görevi verilmişti.⁵³ İttihatçılar, İngilizlerin kendilerine karşı Kamil Paşa'yı desteklediğini biliyorlardı. İngilizler ayrıca İttihatçıları takip ettiği politikalarında eksik ve hatalı buluyorlardı.⁵⁴ Fakat Hüseyin Cahit, sınırsız bir İngiliz dostluğu çizerek, "*İngiltere'de Osmanlılara karşı bir muhabbet olduğunu, Bu dostluk ne dereceye kadar varabilir? Bir İngiliz sözünden şüphe etmek hakkına hiç kimse*

⁴⁹MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 611. (13 Şubat 1909); Osman Nuri Lermioğlu, **Halkın İstemediği İnkılâp Meşrutiyet**, İstanbul, Sabah Gazetesi, 1976, s. 33.

⁵⁰BOA. Y. EE, Kamil Paşa Evrakı, Dosya no:86-34, Gömlek no:3373. (26 Şubat 1909 tarihli nüshadan hülâsa tercüme)

⁵¹MMZC, Devre:1, İnikad:27, s. 610-614. (13 Şubat 1909)

⁵² Önder Kocatürk, **Balkanlardan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri 1908-1910**, İstanbul, IQ Kültür yayıncılık, 2009, s. 404-405.

⁵³BOA. DÜİT, Dosya no:87/1-49, Gömlek no:38.

⁵⁴BOA. Y. PRK. TKM, Dosya no:52, Gömlek no:47. (25 Aralık 1908)

sahip değildir” demiştir.⁵⁵ Bu nedenle Hüseyin Hilmi Paşa, İngiltere’ye güvence vermekte gecikmeyerek İstanbul elçisi Lowther’e İngiltere’ye karşı siyasetlerinin Kamil Paşa’dan farklı olmayacağını teminat vermiştir.⁵⁶ Bu arada mecliste bulunan muhalif mebusların fırsattan yararlanarak İngiliz Büyükelçiliği ile irtibata geçmeleri İTC’yi telaşlandırmıştı. Cemiyet, yeni kabinenin İngiltere’ye karşı dostluk politikasını kesin olarak devam ettireceğini teminat vermişti. Kamil Paşa’ya karşı olmalarının tek nedeni olarak ta anayasaya aykırı davranışlarını göstermişlerdi.⁵⁷ Bu sözler havada bırakılmamış ve bir sadakat işareti olarak İngiliz Kralı’nın dostu olan Rıfat Paşa Hariciye Nazırlığı’na getirilmişti.

Bu dönemde İslami bir muhalefet hareketi olarak İttihad-ı Muhammedi Fırkası 5 Nisan 1909’da kuruldu. Fırkanın merkezi Volkan gazetesinin merkezi idi. Kısa ömürlü siyasi bir harekât olarak tarihe geçmiştir. İttihad-i Muhammedi Fırkası meşrutiyete taraftar bir fırka olmakla birlikte mecliste grubu yoktur. Fakat Meclisle irtibat halindedir. Fikirlerini Volkan gazetesi marifetiyle halka duyurmuştur. Meşrutiyetin savunucusu olan bu fırkanın İTC’ye karşı çıkmasının nedeni meşrutî rejimin uygulama biçimidir. Muhaliflerin bazıları İTC’yi meşrutiyeti kazandırdığı için takdir ederken bazıları da Cengiz ve Hülagü, İslam’ın maddi medeniyetine ne yapmışlarsa, İTC de Osmanlı Türklerinin ruhunda onu yapmak, yağma yapmak istemişlerdi diyerek ağır eleştirilerde bulunuyordu.⁵⁸ Bununla birlikte İTC’nin inkılâba büyük hizmeti olduğunu kabul etmişler, Enver ve Niyazi beyleri devrinin Halid bin Velid’ine benzetmiş ve teşekkür etmişlerdi.⁵⁹

Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, tamamen parti politikalarını yansıtması bakımından önemlidir. İktidar artık tamamen partinin elindedir. 31 Mart olayına kadar süren bu hükümet dönemi Türkiye tarihinin en karışık dönemi olup faili meçhul cinayetlerle karanlıklara ve belirsizliklere sürüklendiği dönemdir. Gazeteci cinayetleriyle başlayan ve

⁵⁵ **Tanin**, 17 Teşrin-isani 1324/30 Kasım 1908, no:120.

⁵⁶ Mehmet Beşirli, “İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması”, **Türkler**, C.14, Ankara, 2002, s. 323.

⁵⁷ Önder Kocatürk, **a.g.e.**, s. 405. İTC, İngiliz gazetelerine gönderdiği telgrafta, “Hükümetimizin her zaman tam bir itimatla dost bir ülke olarak İngiltere’nin sevgisine güvenebileceğine eminiz” demişti. H. Cahit, “İngiltere Türklerin dostudur, fakat Bulgarların da düşmanı değildir” demiştir. Bkz. **Tanin**, 17 Teşrin-isani 1324/ 30 Teşrin-isani 1324, no:120.

⁵⁸ Müfit Şemsi, **a.g.e.**, s. 110.

⁵⁹ **Volkan Gazetesi**, s. 462.

kalabalık cenaze merasimleriyle gerginleşen ortam Türkiye'yi iç savaşın eşiğine getirmişti. İstanbul'da mevcut müesses bir ordu varken cemiyetin de Selanik'ten toplama birlikleri yani Avcı Taburlarını getirmesi iktidar-muhalefet çekişmesinin hangi boyutlarda olduğunu göstermektedir. İttihadı Muhammedi Fırkası, 31 Mart olayının tertipçileri arasında gösterilmelerinden de rahatsız olup, bu ithamı reddetmişlerdir.⁶⁰ Bu fırka aynı zamanda bir irtica cemiyeti oldukları şeklindeki suçlamaları da iftira olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca fırkanın açılışında yüz bin kişinin katıldığı bir içtimam görenleri şaşırtdığını, halk ve ahali arasına bir takım müfsitlerin girdiğini, fesat tohumları saçtıklarını söylemişlerdir. Rumeli'den taburlar gelerek burada azim muharebeler olacakmış, memleketimizde ne oldu ki böyle şeylere mahal olsun? diyerek tehlikenin başka yerlerden geldiğine dikkat çekmişlerdir.⁶¹

31 Mart günü Hüseyin Hilmi Paşa istifa edince Tevfik Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmişti.⁶² Buna şaşırın İTC, Tevfik Paşa kabinesinin yasal olmadığını hemen çekilmesi gerektiğini ileri sürmüştü.⁶³ Tevfik Paşa dönemi 22 gün gibi çok kısa sürmüş bu döneme 31 Mart isyanı ile başlayan iç karışıklıklar damgasını vurmuştur. Cemiyetin, meşrutiyeti koruma bahanesiyle İstanbul'a getirilen askerler şehre hâkim olmuşlar ve ordunun komutanı Mahmut Şevket Paşa İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmişti. Meclis-i Milli'nin kararıyla II. Abdülhamit tahttan indirilmiş yerine kardeşi Mehmet Reşat geçirilmişti. Yeni padişaha biat töreni de saray yerine Harbiye Nezareti binasında yapılmıştı. Bu olay İstanbul'un ikinci kez kurtarılması kabul edilerek yeni hükümdara, "V. Mehmet" unvanı verilmişti.⁶⁴ Sanki biat padişaha değil, padişah biat ettirilmişti. Padişaha bir mesaj olarak değerlendirilen bu olay, askerlerin sayesinde tahta getirildiği vurgusu yapmaktı. Nitekim padişah bu vurguyu hatırlı hep canlı tutmuştur. Tahta geçiriliş biçimine bakılırsa padişahın bütün yetkilerinden arındırılmış olduğu görülmektedir. Bu anlamda yeni padişah meşrutiyetin ilk padişahu oluyordu. O'nun tutumu "*meşrutiyeti koruma, orduya güvenme ve hükümete inanma*" olarak özetlenebilir.⁶⁵ Meclisi ve hükümeti hiçe sayan Mahmut

⁶⁰Volkan Gazetesi, s. 516.

⁶¹Volkan Gazetesi, s. 519.

⁶²BOA. İ. DÜİT, Dosya no:8, Gömlek no:1. (14 Nisan 1909)

⁶³Tevfik Çavdar, **Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, Ankara, Dost Kitabevi, 1984, s. 158.

⁶⁴Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 33.

⁶⁵Şerafettin Turan, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu - Yönetim İlişkileri", **İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara, Atase Yayınları, 1985, s. 68.

Şevket Paşa'nın tavrı karşısında Tevfik Paşa da istifa etmek zorunda kalmıştı.⁶⁶

İttihatçıların hiç uyuşmadığı isimlerden biri de Tevfik Paşa'ydı. Onu sadrazam olarak tanımadıklarını ilk günden ilan etmişlerdi. Tevfik Paşa'nın İngiliz yanlısı olmasından II. Abdülhamid'in de endişe etmesi bu süreci kolaylaştırmıştı. İttihatçıların isteği ile Hüseyin Hilmi Paşa yeniden sadarete getirilmişti.⁶⁷ Bu durum cemiyet için önemli bir başarı olmuştu. Bu kabinede Talat Paşa gibi ileri gelen İttihatçılar olduğu gibi devletin her türlü işlerine karışan görevlerinin sınırı belli olmayan diktatör bir kişilik olan Mahmut Şevket Paşa da bulunuyordu. Hüseyin Hilmi Paşa icraatçı bir devlet adamı olmadığı gibi etrafı partililerin sınırlayıcı tavırlarıyla çevrilmişti. Aslında bu kabinenin temelde bir İttihat ve Terakki kabinesi olduğudur. Bu süreçte İttihat ve Terakki, "siyasi müsteşarlıklar" kurulması fikrini ortaya atmış ve bu konuyu H. Hilmi Paşa Meclis-i Vükela'da gündeme getirmişti. Burada her nazırın yanına bir ittihatçı siyasi müsteşar vererek onu kontrol etmek hedeflenmişti. Bu öneriye en güçlü muhalefet, hükümetin kendi içinden Dâhiliye Nazırı Avlonyalı Ferit Paşa'dan gelmişti.⁶⁸

Mecliste yapılan müzakerelerde de Boşo Efendi ilginç suçlamalarda bulunmuştu. İçimizden beş, altı, on kişi müsteşarlık sıfatıyla terfi edecek, yarın bir istizah vukuunda nazır kendisi gelmeyip te müsteşarını gönderecek olursa, o müsteşarın beyan edeceği sözlere karşı biz adem-i itimat gösterecek olursak nazır mı düşecek müsteşar mı düşecek demiştir. Devamla müsteşar isterse o nazırı azlettirebilir. Her zaman aralarında ihtilaf olacaktır, zaten keşmekeş olan sistemin daha da karışacağını söyleyerek müsteşarlıktan vaz geçilmesini istemiştir.⁶⁹ Karolidi Efendi, esas parlamento sisteminin Müsteşarlığı gerektirdiğini söylemiş ve eğer bizde bu sistem olacak ise çok faydalı olduğunu iddia etmiştir.⁷⁰ İsmail Paşa gibi mebusandan birer müsteşar tayin edilmesi "*farzdan sonra farzdır*" ve "*intihap olunmazsa günah olur*" diyenler bile olmuştu.⁷¹ Sonunda çok sayıda verilen teklif ile müsteşarlığın lüzumu olup olmadığının anlaşılması için oylamaya

⁶⁶BOA. MV, Dosya no:127, Gömlek no:11. (4 Mayıs 1909) Tevfik Paşa istifa ettiği gün temsil gücünü daha iyi gösterebileceği başka bir yere Londra sefaretine atanmıştır. Bkz. BOA. İ. HR, Dosya no:417, Gömlek no:1327/R-09.

⁶⁷BOA. İ. DÜİT, Dosya no:87/1-49, Gömlek no:40. (6 Mayıs 1909)

⁶⁸Halil Menteşe'nin Anıları, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 20.

⁶⁹MMZC, İnikad:92, Devre:1, s. 361-362. (1 Haziran 1325/14 Haziran 1909).

⁷⁰MMZC, İnikad:92, Devre:1, s. 362. (1 Haziran 1325/14 Haziran 1909).

⁷¹MMZC, İnikad:92, Devre:1, s. 363. (1 Haziran 1325/14 Haziran 1909).

sunulması istenmiştir. Talat Paşa ise maddenin aslı değişmediği için maddeyi oylamaya koymamış, müsteşarlığa gerek olup-olmadığını oylamaya sunmuştur. Yapılan oylamada 104 kabul eden oyu verildiği halde anayasa değişikliği için gerekli olan 2/3 çoğunluğa erişilemediği için teklif reddedilmiştir.⁷² Avlonyalı Ferit Paşa burada gösterdiği muhalefetten kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kalmıştı.

Talat Paşa'nın ilk nazırlığı da H. Hilmi Paşa kabinesinde olmuştu. Talat Paşa, Londra'da resmi bir gezide olduğu halde Dâhiliye Nazırı olarak atanmıştı. Talat Paşa'nın iki nazırlığı birden, Dâhiliye ve Posta ve Telgraf nezaretlerini üzerine almıştı. Bunun ikisi de hem örgütlenme hem de iletişim ağının denetim altında tutulabilmesi açısından oldukça önemlidir.⁷³ H. Hilmi Paşa kendi başına karar vermek isteyince cemiyetle anlaşmazlığa düşmüştü. Anlaşmazlık konusu hükümetin İngiliz şirketi olan "Lynch Company" ye Fırat nehri üzerinde gemi işletmek imtiyazı vermesinden kaynaklanmıştı. Hilmi Paşa açıkça istifaya zorlanmıştı.⁷⁴ İttihat ve Terakki'nin gücü arttıkça ülkenin sorunlarını çözmekteki başarısı ise artmıyordu. Hüseyin Hilmi Paşa, ordunun ve cemiyetin tam desteğine sahipti. Fakat cemiyet içinde de tam bir uzlaşma yoktu. İTC'nin hükümet işlerine çok karışması muhalefetin de sesini yükseltmesine neden olmuştu. İTC, muhalefet tarafından "hükümet içinde hükümet" olmakla itham ediliyordu.⁷⁵ İTC'nin H. Hilmi Paşa ile bir konuda bile itilafa düşmesi halinde tazyikatla onu istifaya zorlayabiliyordu. Hatta Talat Paşa, Cavit Bey ve Nail Beylere dokunulmadan kabinenin çekilmesini sağlamışlardı.⁷⁶

Bu defa iktidar içinde şiddetli bir güç mücadelesi ortaya çıkıyordu. Bu olayın matbuata yansımından dolayı şiddetli tartışmalar başlamıştı. Yeni hükümeti İbrahim Hakkı Paşa kurmuştu. İbrahim Hakkı Paşa, daha önce Kamil Paşa hükümetinde (6 Ağustos 1908) Maarif Nazırlığı yaptığı sırada Dâhiliye Nazırı yapılmak istenmişti. Fakat İTC Merkez-i Umumisi Selanik'ten padişaha çektiği bir telgrafta, "*Şu sırada hükümetin dâhili*

⁷²MMZC, İnikad:92, Devre:1, s. 367, 370-371.(1 Haziran 1325/14 Haziran 1909.

⁷³Tevfik Çavdar, **Talat Paşa**, s. 160.

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Bir Partinin Tarihi**, C. 3, İstanbul, İletişim, 2009, s. 89-90; **Halil Mentеше'nin Anıları**, s. 25; Kenan Olgun, **a.g.e.**, s. 77.

⁷⁵ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)", **Türkler**, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 173.

⁷⁶**İSAM Arşivi, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHPE)**, Dosya no:8, Gömlek no:463. (12 Ocak 1910 tarihli Paris'te çıkan Tan Gazetesi'nden alınan hülasanın tercüme hali)

işlerinin fevkalade öneminden dolayı güçlü bir elde bulunması bedihidir. Ferit Paşa'nın Dâhiliye'de, Hakkı Paşa'nın da Maarif'te bulunmaları muvafaktır" diyerek bu atamaya karşı çıkmıştı.⁷⁷ Bu kez ise sanki sadaretin güçlü bir elde bulunması gerekmezmiş gibi, onu sadrazam olması istenmektedir.⁷⁸ Görüldüğü gibi hükümet işlerine sık sık müdahaleler yaşıyordu. Ahmet Samim Bey, hükümet işlerine müdahalenin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini iddia etmişti. Cemiyet ayrıca rakip gördüğü siyasi kişilikleri de ülkenin uzak bölgelerine Yemen ve Kuzey Afrika gibi yerlere gönderiyordu.⁷⁹ Meşrutiyet dönemi basın tarihi bakımından bir terör dönemi olmuş ve dört gazeteci öldürülmüştü. Bunlar, Hasan Fehmi (5 Nisan 1909), Ahmet Samim (9 Haziran 1910), Zeki Bey (10 Temmuz 1911) ve Hasan Tahsin'di.⁸⁰ Zaten 31 Mart Olayının galibi birinci derecede ordu, ikinci olarak ta İTC'nin olması iktidar-muhalefet ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştu.

31 Mart olayından sonra İTC yapı itibarıyla sivil yapısını kaybetmiş, siyasetle uğraşan askerlerin sığınak yeri olmuştu. Cemiyetin sivil yapısı bozulunca ordu da siyasi bir kurum haline dönüşmüştü. Nitekim bazı kişilerce meşrutiyetin korunması için cemiyet ordu ilişkisi gerekli hatta zorunlu görülmüştü. Hüseyin Cahit Bey bu görüşün müdafii haline gelmişti.⁸¹ Cemiyet içinden de ordu-siyaset iç içeliğine dikkat çekip uyarılar olmuştu. Cemiyetin lider kadrosundan Babanzade İsmail Hakkı Bey, yeniçerilerin halini nazara vererek, "*Siyaset dimağ, ordu koldur. Kol dimağa hâkim olursa hem dimağ muhtel hem kol meflûç olur*" demiştir.⁸² Bu süreçte sürekli olarak ordunun tarafsız kalmasını ve siyasetle uğraşmasını isteyenler çoğalmıştı. "Halaskar Zabitan" adıyla bir grup bu istikamette bir bildiri bile yayınlamıştı. Fakat ordu-siyaset ilişkilerini düzenlemek o kadar kolay değildi. Çünkü Mahmut Şevket Paşa, örfi idare ilan etmiş ve yönetim hali 1912 yılı ortalarına kadar devam etmişti. Hatta örfi idarenin uzatılması kararı bile meclise haber verilmeden yapılmıştı.

Cemiyet, yeni İ. Hakkı Paşa kabinesi desteklediğini ilan etmişti. Dolayısıyla kabinenin en güçlü adamı olarak Talat Paşa ön plana

⁷⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **TİT**, I/ II, s. 83.

⁷⁸ **Halil Mentеше'nin Anıları**, s. 22.

⁷⁹ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Kitap, 2006, s. 145.

⁸⁰ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi, 2011, s. 87.

⁸¹ **Tanin**, 26 Ekim 1909, no:412.

⁸² Tunaya, **Siyasal Partiler**, 3, s. 312.

çıkmişti. Memleketin artan sorunları karşısında Talat Paşa muhalefetin boy hedefi haline gelmişti. Nitekim çok geçmeden istifa etmek zorunda kalmıştı. Bu sıralarda Rumeli'deki eyaletler cadı kazanı gibi kaynamaktadır. Kuzey Arnavutluk malisörleri dış güçlerin destekleri ve bazı mebusların tahrikleri ve destekleriyle isyana geçmişlerdir. İbrahim Hakkı Paşa hükümetinin Arnavutluk siyaseti sürekli tenkit edilmişti. Askeri harekâttan önce isyanı önlemek için tedbirler alınmadığı gündeme getirilmişti. 21-23 Mart 1910'da toplanan 2. Manastır Kongresi'nde Latin alfabesi yanlıları bir araya gelmişlerdir. Sadrazam Hakkı Paşa, bir Arnavut mebusa şunları söylemişti: "*Latin harflerinin kabul edilmesi talebinin Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarının ilk adımı olarak gördüğü için bunu önlemek için her şeyi yapacağım*" demiştir.⁸³ Hakkı Paşa, Arnavutlukta henüz hükümetin girmediği yerler olduğunu, ıslahat yapılabilmesi için kontrolsüz olan yerlerde hükümetin tesis edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁴

Fakat 1910 ilkbaharında oktruva vergisi ile beraber yumurta ve sakal vergilerinin alınacağı söylentileri halkın tahrik edilmesine neden olmuştu.⁸⁵ Hakkı Paşa hükümeti hemen Kosova Kuvve-i Mürettebesi adıyla 30 taburu Şevket Turgut Paşa komutasında Kosova'ya göndermiş ve halkı korkutmadan hareket etmesi için tembihte bulunmuştu. Bununla birlikte 2 Mayıs 1910'da Mahmut Şevket Paşa, destek bir kuvvetle yardıma gitmişti. Sert tedbirlerle halk silahsızlandırılmış ve itaat altına alınmıştı.⁸⁶ Olay hemen meclis gündemine taşınmış ve Arnavutluk'ta yapılan şiddetli askeri harekât tenkit edilmişti. Sert tedbirlere rağmen isyanlar sona erdirilememişti. 1911 yılı başlarında İşkodra ve Malisörlerin silahlarının toplanmasında ısrar edilmiş, askere alınacak olanların muayeneleri yapılmıştı. İsyân tekrar başlamıştı. Malisörler aralarında "besa" yapmışlardı. İsyancıların sayısı da 8 bine yaklaşmış ve isyan bütün Malisya'yı etkisi altına almıştı. İsyana Karadağ'da destek vermiş, İtalyan çete reisi Garibaldi ile de temasa geçilmişti. Askeri harekâtı yönetmek için Şevket Turgut Paşa yeniden görevlendirilmişti. İsyânın genişlemesi üzerine İşkodra'da örfi idare ilan edilmiş, Divan-ı Harpler kurulmuştur. Arnavutluk muhalefeti çözüm boyutlarını aşmış bir şekilde belirsizliğe doğru gitmeye başlamıştı.

⁸³ Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, İstanbul, YKY, 2007, s. 144.

⁸⁴ Sönmez, **a.g.e.**, s. 159.

⁸⁵ Müfit Şemsi, **a.g.e.**, s. 23.

⁸⁶ Sönmez, **a.g.e.**, s. 178.

Osmanlı hükümeti, Arnavutluk'taki ateşi söndürmek için bir dizi önlemler almıştı. Bunların en önemlisi Sultan Mehmet Reşad'ın Rumeli'ye yapacağı seyahat olmuştur. 5-26 Haziran 1911'de yapılan Rumeli seyahati ile ahali üzerinde yatıştırıcı bir etki meydana getirmek hedeflenmişti. En son Abdülmecid'in ziyaret ettiği Selanik'te aylarca önceden hazırlıklar başlamıştı. Hakkı Paşa da seyahate katılmış ve padişahın beyannamesini okumuştur. Padişah, halka bir padişahın ziyade bir baba gibi yaklaşmış ve *"Arnavut evladımın cümlesi necatın kanuna itaatte olduğunu takdir eder, kendilerini fesada sevk edecek fesadeye ittibâ etmezler ve kan gütmek âdetini de terk ile haklarını şer' ve kanunda ararlar"* demişti. Fakat padişahın bu sözleri ve Hakkı Paşa'nın konuşmaları çoğunluğu Türkçe bilmeyen halka tercüme ettirilememiştir.⁸⁷ Bu sebeple beklenen faydanın büsbütün sağlandığı söylenemez.

4. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının (H İ) İTC ile Olan Çekişmeleri

Ahrar Fırkası, İTC'nin sert muhalefeti ve 31 Mart olayının etkisi ile bir varlık gösteremeden siyasi hayattan çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak Ahrar Fırkası'nın görüşleri ve azınlıklara karşı tutumu H İ Fırkasına miras olarak kalmıştır.⁸⁸ H İ Fırkası 21 Kasım 1911'de kurulmuş ve bütün muhalefeti bir cephe halinde birleştirmiştir. Değişik fırkaların birleşme amacı İTC'yi yıkmak olup, içinde Arap, Arnavut, Rum, Bulgar ve Bulgar mebusların büyük kısmını bir araya getirmektedir. Fırkanın programındaki önemli noktalardan biri, adem-i merkezîyetçilik ve Osmanlıcılıktır. Çok güçlü bir muhalefet ortaya çıkmıştı. İTC bundan rahatsız olmuş ve artan muhalefeti önlemek için değişik faaliyetler içine girmişti. Cemiyet kendini meclise bağımlı olmaktan kurtarmak amacıyla padişahın yetkilerini artırıp, meclisin feshini kolaylaştıracak yönde anayasa değişikliğini meclise getirmişti.⁸⁹ H İ, ordu içinde de örgütlenmeye başladığı için kıyasıya bir rekabet başlamıştı. Nitekim İbrahim Hakkı Paşa'dan sonra kurulan Sait Paşa kabinesine mecliste 125'e karşı 60 ret oyu verilmişti. Sait Paşa bu güçlü muhalefet karşısında iki ay sonra istifa etmiş ve hükümeti kurma görevi yeniden kendisine verilince kabinede bazı değişiklikler yapmış ve güçlü bir İTC hükümeti kurmuştu.⁹⁰ Meclisin feshini kolaylaştıracak anayasa değişikliği gerçekleşmediği halde Meclis-i Mebusan reisinin şu görüşü çok etkili

⁸⁷ Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1999, s. 58-59; *Halil Mentеше'nin Anıları*, s. 23.

⁸⁸ Ali Birinci, *a.g.e.*, s. 37-38.

⁸⁹ Banu İşlet Sönmez, *a.g.e.*, s. 147; *Halil Mentеше'nin Anıları*, s. 25.

⁹⁰ *Halil Mentеше'nin Anıları*, s. 25.

olmuştu. “Meclis memleket için zararlı olmaya başladı ise, devlet başkanı onu feshedebilmelidir”⁹¹.

Cemiyetin meclisin feshine yönelik etkin çalışmaları başlamıştı. Padişah'tan 18 Ocak 1912'de fesih iradesi alındıktan sonra Meclis-i Ayan'ında onayı ile Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. Hemen yeni meclisin oluşumu için seçim takvimi tespit edilmiştir. Bu seçimlere Filozof Rıza Bey'in Gümülçine'de dövülmesinden dolayı sopalı seçimler denilmiştir.

Meşrutiyete kadar farklı niyet ve düşüncelere sahip olsalar bile Osmanlı ülkesindeki muhalefetin ortak bir amacı vardı. O da II. Abdülhamit'in mutlak iktidarına son vermektir. Fakat meşrutiyetten sonra İTC'nin kısmen de olsa iktidar olmasından sonra muhalefetin şekli de değişmeye başlamıştı. İTC'nin tek hedefi saray ve çevresi iken bundan sonra yeni kurulmaya başlayan ve cemiyeti hedef alan yeni siyasi fırkalar oldu. İTC bundan sonra bu iki tarafla mücadele edecekti. Fakat başka bir sorun daha vardı. Cemiyet içindeki asker-sivil kanat arasında da bazı kopukluklar vardı. Bazıları askerlerin siyasete bulaşmasını isterken, bazıları da ordunun cemiyeti daima desteklemesini istiyordu. Cemiyetin sivil kanadı İngiliz dostluğunu kaybetmek istemezken, asker kanadı da başta Mahmut Şevket Paşa olmak üzere Alman dostluğunda ısrarcı idiler.⁹² Bu gibi sebeplerden dolayı 31 Mart olayından sonra kurulan hükümetler üzerindeki baskılar da artmaya başlamıştı.

Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasıyla da ordu, sorgulanamaz kutsal bir yapı haline dönüştürülmüştü. Özellikle ordunun tahsisatı konusunda Mahmut Şevket Paşa kendi başına buyruk davranarak her türlü harcama yetkine sahip olmuş ve Harbiye Nezareti bütçesi mecliste bir türlü kontrol altına alınamamıştı.⁹³ İttihatçıların sözcüsü durumunda olan Hüseyin Cahit Bey, muhaliflerin böyle bir girişimini doğru bulmuyor hatta “vatanı savunmasız bırakan, Harbiye bütçesini kısmak isteyen muhaliflerdir” diyordu.⁹⁴ Mecliste Lütfi Fikri Bey, “M. Şevket Paşa'nın olsa olsa Hükümet-i sabıkaya düşman olmaktan başka bir meşriyeti yoktur. Kendisinde meşrutiyetperverlikten eser bulunmadığına birçok hareketiyle şahidim. Meşrutiyet divan-ı harbin vesayeti altına girmiştir” diyordu.⁹⁵ İstanbul, Divan-ı harbin baskılarının en çok hissedildiği yerlerin başında geliyordu. Bunun sonucu olarak siyasal hayat

⁹¹Halil Mentеше'nin Anıları, s. 26.

⁹²Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)”, s. 179.

⁹³Tunaya, **SiyasalPartiler**, I, s. 317-318.

⁹⁴**Tanin**, 5 Kasım 1911, no:1140.

⁹⁵**MMZC**, Devre:1, İnikad:12, sene.4, s. 301. (26 Teşrin-ievvel 1327/ 8 Kasım 1911)

çoğulculuk vasfını yitirmeye başlamıştı. Türkiye, bir kişi istibdadından oligarşik bir sınıfın istibdadına teslim olmuştu. Mahmut Şevket Paşa'nın görevi orduyu münhasıran savaşa hazırlamak olduğu halde orduyu bir türlü siyasetten ayıramadı. 31 Mart olayından sonra Mahmut Şevket Paşa ordu üzerinde tek nüfuzu olan kişiydi. Balkanlardaki siyasi bunalımın her an savaşa dönüşme ihtimalinin, ordunun politize olmasına tahammülü yoktu. Fakat buna dikkat eden de yoktu.

Arnavutluk olayları da bu süreçte ülkenin gündemine oturmaya başlamıştı. Prizren'de meydana gelen olaylar üzerine, onu çözmeye girişimlerinin halkta meydana getirdiği infial tedip edilme hareketine neden olmuştu.⁹⁶ Cavit Paşa üç tabur askerle Plaça köyüne giderek köyü top ateşine tutmuştu. Kosova Valisi ve Priştine Mutasarrıfı da hükümetten olaya acil müdahale edilmesini istemişlerdi. Halkın temel isteklerine bakıldığında Hristiyan jandarma ve polis istemedikleri hatta II. Abdülhamid'i tekrar hükümdar görmek istedikleri anlaşılıyordu.⁹⁷

Arnavutluk olaylarının Balkanlarda gerginliği artırması ve büyük bir felaketin habercisi olmasına iktidarın kayıtsızlığı H İ Fırkasının doğmasını sağlamıştı.⁹⁸ Zaten meclis içinde ve dışında oluşan muhalefetin tek çatı altında toplanmasının zorunluluğu H İ Fırkasının oluşumunu hızlandırmıştı. Fakat bu fırka da masum bir muhalefet hareketinden doğmuş değildi. Çünkü bu fırkanın kuruluşunda İngilizlerin büyük desteği olmuştu, ayrıca bu partinin de kozmopolit bir yapısı vardı. Meşrutiyete batılı devletlerin soğuk ve çekingen baktıkları dikkate alırsa bunu gaye-i hayal haline getiren İTC'ne karşı oluşacak hareketleri destekleyecekleri uzak bir ihtimal değildi. Fırka, özellikle İngiltere'yi ürkütecek siyasi kararlara karşıydı. Bu dönemde siyasi efkârın şekillenmesinde İngiliz unsuru belirleyici bir rol oynuyordu. Türkiye'nin geleceği İngiliz dostluğu ile temin edilecektir, görüşü yaygınlık kazanıyordu. Bu bakımdan İTC'ne karşı çıkmak aynı zamanda Almanlardan yana siyaseti ret ve İngiliz dostluğunu tercih etmek manasına geliyordu. Almanlara karşı İngilizler tercih edilmeliydi.⁹⁹ Buna gerekçe olarak ta Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesinde Almanya'nın tasvipkar tavrı gösterilmişti.

Hürriyet ve İtilaf'ın İngiliz dostluğu çağrısına bazı İttihatçılardan da destek gelmiş, hatta bu fırkaya İTC içinden kaymalar başlamıştı.

⁹⁶Şeyhülislam Cemalettin Efendinin *Hatırat-ı Siyasiyesi*, Dersaadet, 1336, s. 20.

⁹⁷Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir, 1944, s. 386.

⁹⁸Ali Birinci, *a.g.e.*, s. 45-49; Tunaya, *T.Siyasal Partiler*, I, s. 263-271.

⁹⁹Ali Birinci, *a.g.e.*, s. 58-59.

Hareket ordusunun cinayetinden kurtulmak için Türkiye'den kaçan bir genç, "Meşrutiyeti de gördük Jön Türklerinde ne olduğunu anladık. Artık biz Türkler kendi kendimizi adam edemeyeceğimiz anlaşıldı. En iyisi Anadolu'ya İngiliz'i getirip, nasihatları üzere işlerimizi yavaş yavaş düzeltmeliyiz. Himmet ve dirayetine muavenet etmeliyiz. Başka çaremiz kalmadı. İngilizler Mısır'ı ıslah ettiği gibi Anadolu'yu da ıslah ederler. İngilizler sayesinde biz Türkler Mısırlıları her şeyden çabuk ve kolay geçeriz" demişti.¹⁰⁰ Bunun gibi düşünenler çoğalmıştı. Dr. Rıza Nur da meşrutiyet törenleri dolayısıyla tıbbiye öğrencileri ile gittiği İngiliz elçiliğinde, "Dünyanın denizlerini İngiliz donanması doldursun, sonra da İngiltere Türk'ün hürriyetine yardım etsin" diyecek ruh halinde idi.¹⁰¹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası mecliste Arnavut, Rum ve Bulgar mebuslarını da bir araya getirdiğinden 60-70 kadar mebusan oluşmuştu.¹⁰² Arnavut mebuslar artık muhalif tarafa geçiyorlardı. Mecliste Arnavut mebuslarla İttihat ve Terakki mebusları arasında çekişme devam edip gidiyordu. Hatta İTC'nin Serez Mebusu Derviş Bey, Arnavut İsmail Kemal'i tartaklama cesareti gösterebiliyordu. Bunun üzerine İsmail Kemal Bey, "Bu tokat size pahalya mal olacak" diyerek bir kinle meclisi terk etmişti. İsmail Bey daha sonra malisör isyanı çıkınca Karadağ'a geçmiş, Karadağ Kralı'nın sofrasında malisörlerle diz dize oturacak kadar kinine mağlup olmuştu.¹⁰³

H İ Fırkasının gücü 11 Aralık 1911'de yapılan İstanbul ara seçimlerinde ortaya çıkmış ve seçimi muhalefetin adayı Tahir Hayrettin Bey 195'e karşı 196 oyla kazanmıştı. Bu sonuç iktidarda büyük bir tedirginlik ve kuşku oluşturmuştu.¹⁰⁴ Ara seçimlerinde gösterilen başarının da etkisiyle bütün muhalefet, tek çatı altında toplanmaya başlamıştı. Bu sonuç İTC'nin meclis içerisinde zayıflamasını vurgulayan bir gelişme olmuştu. Muhalefetin gücü dolayısıyla siyasi hava da gerginleşmeye başlamıştı. Bu arada İttihat ve Terakki grubundan istifalar da devam ediyordu. Fakat istifaların tamamının Arnavut mebuslardan olması ve mebusların H İ Fırkasına girmemesi sorunun ayrışma boyutlarında olduğunu gösteriyordu. Arnavutların istifaları Balkanların geleceğini tehdit eden en önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştı. Sait Paşa istifa ettiyse de bir gün sonra 31 Aralık 1911'de yeniden hükümeti kurmuştu. Fakat Meclis-i Mebusan'da iktidar kavgaları sürüp gitmişti.

¹⁰⁰Mehmet Kadri Nasih, **Seraih**, Paris, 1912, s. 283.

¹⁰¹Kenan Olgun, **a.g.e.**,s. 396.

¹⁰² Mehmet Selahattin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, İnkılâp, 1989,s. 42.

¹⁰³Süleyman Külçe, **a.g.e.**, s. 403.

¹⁰⁴Tunaya, **Siyasal Partiler**, I, s. 271.

Meclisteki kavga ve çekişmelerin boyutunu görmek için şu örnek yeterli olabilir. Hükümet son içtima yılında meclise 110 teklif sunduğu halde bunların sadece altısı görüşülebilmisti. Görüldüğü gibi bu iki fırka arasındaki çekişmeler mebusların verimli çalışmalarına da engel oluyordu. Mecliste yaşanan gerginlikler halkın da dikkatinden kaçmamış, meclise ilk yıl verilen 10 bin arzuhal, son toplantı yılında 1073'e kadar düşmüştü. Bu da meclise güvenin sarsıldığı anlamına geliyordu.¹⁰⁵ Meşrutiyetin üçüncü yılında yaşanan bu fenalıkların hangi sebeplerden kaynaklandığı şeklinde incelemelere lüzum görülmüştü. Sonuçta bu fenalıkların Meclis-i Mebusan'dan kaynaklandığına karar verilmiş ve derhal meclisin dağıtılması için girişimler başlatılmıştı.¹⁰⁶ Çünkü Meclis-i Mebusan'da cereyan eden müzakereler çok şiddetliydi. Mebusların birbirlerine karşı gösterdikleri husumet, Osmanlı topluluğunda tam bir ahengin bulunmadığını gösteriyordu.¹⁰⁷

Mahmut Şevket Paşa, *"ordu hiçbir siyasi fırkaya bağlı olmayacak"* dediği ve ordunun cemiyetle ilişkisini kestiğini söylemesine¹⁰⁸ rağmen bu niyet gerçekleşemedi. 1909'da bunu söyleyen Mahmut Şevket Paşa, 1911 Kasım'ında, *"Kamil Paşa İTC'ye istinat ederse ben o kabinede nazırlığı kabul ederim çünkü ben bu memlekette kuvveti İTC'nde görüyorum. Bir seçim icra edilse dahi ben mutmainim ki, İTC galebe edecektir. Tabiidir ki, teşkilatı olan bir fırka galebe eder"* diyecekti.¹⁰⁹ Hatta dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, tevkif edilmesi ile ilgili olarak Mahmut Şevket Paşa'yı eleştirmiş ve İdare-i Örfiye'nin, *"Gazeteler, kabineyi tenkit etmeyecek"* diye bir beyanname yayınladığını iddia etmişti.¹¹⁰ Mahmut Şevket Paşa, Lütfi Bey'e yapılan muamelenin bir davetten ibaret olduğunu söylese de muhalefete karşı açıkça bir tavırdı. Lütfi Fikri Bey'in Divan-ı harpçe tutuklanması, bir meşrutiyet meselesi olarak algılanmıştı. Debre Mebusu Basri Bey, *"Mademki meşrutiyet, milletin Meclis-i Mebusan'a gönderdiği mebusların selamete gelip gidebilmesi meselesidir. Bu mesele halloluncaya kadar meclis tali*

¹⁰⁵ Kenan Olgun, **a.g.e.**, s. 407.

¹⁰⁶ Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Hazırlayan Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 50.

¹⁰⁷ Said Halim Paşa, **a.g.e.**, s. 85. Said Halim Paşa, eğer bir mecliste fikir birliği yoksa, düşmanlık varsa o meclisin gayri tabii olduğunu ve memleketin menfaatlerine aykırı olduğu görüşündedir. Bu nedenle kapatılmasını gerekli görmektedir.

¹⁰⁸ **Takvim-i Vekayii**, no:200, 21 Nisan 1909.

¹⁰⁹ **MMZC**, Devre:1, İnikad:12, sene:4, s. 293. (26 Teşrin-ievvel 1327/ 8 Kasım 1911)

¹¹⁰ **MMZC**, Devre:1, İnikad:12, sene:4, s. 301. (26 Teşrin-ievvel 1327/ 8 Kasım 1911)

meselelerin hiçbirisiyle iştilal edemez, memleketin istikbali hakikaten vahimleşiyor” demişti.¹¹¹ Israrlar üzerine meclise gelen M. Şevket Paşa, “Silsile-i kelimümü sözlerimi bozmayın, Osmanlılığa yakışır biçimde, sükûnetle ve metanetle dinleyiniz, ben diktatörlük etmedim memlekette hükümdar ve hükümet olmadığı halde hükümetin mukadderatını elimde bulundurdum. O vakit ben bir emrimle istediğimi kurşuna dizdirebilirdim, bunu inkâr edemezsiniz” diyerek meclisi azarlamayı ve tehdit etmeyi de ihmal etmemişti.¹¹²

Sadrazam Hakkı Paşa'nın değişik konularda büyük hatalar yapması ve Arnavut olayları muhalefetin sesini yükseltmesine neden olmuştu. Mecliste 1911 yılı Harbiye Nezareti bütçe görüşmeleri sırasında Mahmut Şevket Paşa'ya büyük zorluklar çıkarılmaya başlandı. Bu tepki aslında İttihatçı-asker cephesine karşı idi. Mahmut Şevket Paşa bu tepkiler karşısında zorlanmış ve Meclis-i Mebusan karşısındaki sert tutumunu yumuşatarak adeta meclisin gücünü kabullenmişti. Bununla beraber diğer fırkalara nazaran İttihatçıları daha güçlü gördüğünü de söylemekten çekinmiyordu.¹¹³

İttihat ve Terakki Fırkası, yeni muhalif partinin susturulması çarelerini ararken ellerinde bir silah gibi kullandıkları meclisi fesh ettirmek için Sait Paşa'yı ikna etmişlerdi.¹¹⁴ Gerginleşen siyasi havayı yumuşatması da bahane edilerek Ayan Meclisi'nin de olumlu görüş bildirmesiyle meclisin fesih iradesi yayınlanmıştı.¹¹⁵ Artık yeni seçim süreci başlamıştı. Her iki parti de kavgalı bir seçim kampanyası yürütmeye başlamıştı. 1912 yılının Şubat-Mayıs döneminde yapılan ve siyasi tarihimize “sopalı ve dayaklı seçimler” olarak geçen bu seçimlerde İttihatçılar, mecliste muhalif olduğunu bildikleri mebusların yeniden seçilmesini engellemek için her yola başvurmuşlardı.¹¹⁶ Bazı yerlerde ordu mensupları bizzat seçime müdahalede bulunuyorlardı. Nazım Paşa Şam'da, Mehmet Ali Paşa da Asir'de seçime müdahale etmişlerdi.¹¹⁷

¹¹¹MMZC, Devre:1, İnikad:11, sene:4, s. 261. (24 Teşrin-ievvel 1327/ 6 Kasım 1911)

¹¹²MMZC, Devre:1, İnikad:12, sene:4, s. 291. (26 Teşrin-ievvel 1327/ 8 Kasım 1911)

¹¹³MMZC, Devre:1, İnikad:12, sene:4, s. 292-293. (26 Teşrin-ievvel 1327/ 8 Kasım 1911)

¹¹⁴Mehmet Selahattin Bey, a.g.e., s. 42.

¹¹⁵ Kâzım Karabekir, **Günlükler**, (1906-1948), C.1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 268.

¹¹⁶Tunaya, **Siyasal Partiler**, I, s. 194.

¹¹⁷Ali Birinci, a.g.e., s. 152.

İzmir seçimlerinde de buna benzer baskılar ve yoğun bir propaganda göze çarpıyordu. Seçimler üzerindeki baskılar sonuç vermiş ve 1912 seçimlerinde sadece 6 muhalif mebus meclise girebilmişti. Hükümete ve meclise hâkim olma imkânını fazlasıyla ele geçiren İTC, muhalefeti susturmuştu. Cemiyet değişik fırkaların varlığına tahammül edememişti. Parlamenter muhalefet tamamıyla tasfiye edilmişti. Nitekim Lütfi Fikri Bey, İzmir’de fırka binasında yaptığı konuşmada “*Meşrutiyeti istihsal eden İttihat Terakki’dir. Fakat şu da bir hakikattir ki meşrutiyetin yerleşmemesine de sebebiyet veren kendisidir*” demişti.¹¹⁸

İttihat ve Terakki’nin muhaliflerle yaptığı iktidar mücadelesi Meclis-i Mebusan üzerinden hükümetle 1913 Bab-ı Ali Baskını’na kadar şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemde kurulan çok sayıda hükümet bunun bir sonucudur. Bu hükümetler başarısızlıkları sonucu değişmemiş aksine İttihat ve Terakki’nin isteklerine direnmesi üzerine ya da ona karşı bir politika uyguladığında güvensizlik oylarıyla düşürülmüştür.

Trablusgarp Savaşı’na rağmen meclisin gündemini 35. madde tartışmaları doldurmuştu. 1909’da yapılan değişiklik ile meclisin feshi zorlaştırılmıştı. İTC icrayı ele geçirince ve meclisteki güçlenen muhalefeti görünce yeniden 1876 sistemine dönmek istemişti. Cemiyet padişahın Ayan Meclisi’nin fikrini almadan meclisi kapatma yetkisine sahip olmasını istemiştir. Tartışma buradan çıkmıştı. İTC, Hürriyet ve İtilaf fırkasını kastederek “*Memleketin mukadderatını jurnalcilere, hafiyelere, kr mutaassiplara, ahlaksızların eline bırakılamaz*” demişti.¹¹⁹ H İ Fırkası yeniden 35. Madde girişimini (16 Aralık 1911) bir hükümet darbesi olarak değerlendirmişti. Nitekim 35. Madde ile hükümete meclisi fesih yetkisi isteniyordu. Hsüseyin Cahit ise muhalefetin din istismarı yaptığını ileri sürmüştü. Ona göre muhalefet halka şöyle seslenmişti. “*35. Madde nedir bilir misiniz? 35. Madde oruçla namaz demektir. Oruç otuz gün, namaz da beş vakit, etti 35!. İşte 35. Madde*”.¹²⁰Fakat 11 Aralık’ta yapılan ara seçimlerde H İ Fırkasının adayının seçimleri kazanması muhalefete cesaret vermiş

¹¹⁸Tunaya, **Siyasal Partiler**, I, s. 304.

¹¹⁹Hüseyin Cahit Yalçın, “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”, **Yakın Tarihimiz**, C.2, sayı:23, 2 Ağustos 1962, s. 308-309.

¹²⁰Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet ve Taassup” , **Yakın Tarihimiz**, C.3, sayı:29, 13 Eylül 1962, s. 68.Hâlbuki bu tip ifadeler o dönemin muhalif basınında yer almamıştı. Bu ifadeler H. Cahit’in 1937 yılında “On Yılın Hikâyesi” adıyla yayınladığı hatıralarında ilk defa yazılmıştır.

ve kabinenin yarı yarıya ortak kurulmasını teklif etmişlerdi.¹²¹ 35. maddede değişiklik yapılamasa da Meclis-i Mebusan'ın feshi sağlanmıştı.

Bu sırada önemli bir sorun daha ortaya çıkmıştı. 1908 meclisinde partiye sadık olarak seçilen 220 kişiden yarısının muhalif hale gelmesiydi. Trablusgarp Savaşı, İttihatçıların halk nazarındaki prestijine önemli bir darbe vurmuş ve onların desteğine sahip İbrahim Hakkı Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştı. Muhalifler bu ortamdan birkaç yönden yararlanmışlardır. İlk olarak Trablusgarp Savaşı nedeniyle iflas ettiği düşünülen İttihatçıların dış politikada izlediği tarafsızlık politikasını eleştirmişlerdir. İkinci olarak İngiliz dostluğunu ön plana çıkarmaya çalışarak, Kâmil Paşa'nın yeniden hükümet kurması için uğraşmışlardır. Bunun mümkün olmaması halinde de en azından İttihatçı olmayan bir hükümet için çaba sarf etmişlerdir.¹²² İttihatçıların tarafsızlık politikasının Osmanlı Devleti'ne çok şeyler kaybettiği tartışmasına Rıza Nur'da katılmış ve İngiltere mi, Almanya mı? diye sormuş her devletle hoş geçinmeyi çürük bir nazariye olarak değerlendirmiştir. Rıza Tevfik'te "*Düşünün medeniyeten, kaomiyeten, iktisaden, istiklali olmayan ve bin türlü kuyudat-ı örfiye ile hareketi takyit edilmiş bulunan bir devlet nasıl infirat halinde bulunabilir. Bu mümkün mü?*" demiş ve çözüm olarak ta İngiltere'nin yardımını sağlamak için üçlü itilafa girmeyi tavsiye etmiştir.¹²³

Bununla birlikte Almanya ile müttefik olmanın olumlu olumsuz taraflarına da dikkat çekilmişti. Müttefik olunduğu takdirde Almanya ile ortak sınır olmadığından dolayı doğrudan yardım almak mümkün değildi. Edeceği yardım manevirdir. Fakat müttefik olunmadığı takdirde Almanya, Osmanlı Devleti'ne bazı zararlar verebilirdi. Avusturya'yı ve onun vasıtasıyla belki Balkan hükümetlerini, sonra İtalya'yı Osmanlı Devleti üzerine tasallut edebilirdi.¹²⁴ Muhalefetin önemli bir iddiası da Trablusgarp'ın İtalya'ya terk edileceği konusu idi. İttihatçılar ise bunun bir iftira ve kasıtlı bir propaganda olduğu söylüyorlardı. Hüseyin Cahit Bey, bu iftiralara karşı Tanin'de bir kampanya başlatmış ve "İttihad-ı Husumet Cemiyeti" kurulduğunu ve üye olacakların on madde üzerine yemin etmelerini istemişti. Bu maddelerin özeti İtalyan'ın bütün yönleriyle boykot edilmesi esasına dayanıyordu.¹²⁵ Tanin'in bu iyi niyetli

¹²¹ Ali Birinci, **a.g.e.**, s. 107-108.

¹²² Ahmet Ali Gazel, **Lütfi Fikri'nin Tanzimat'ı**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2007, s. 140.

¹²³ Ahmet Ali Gazel, **a.g.e.**, s. 143.

¹²⁴ Ahmet Ali Gazel, **a.g.e.**, s. 144.

¹²⁵ **Tanin**, 13 Ekim 1911, no:1118.

çağrısına İslahat gazetesinde “Nafile yemin” başlığı ile şöyle cevap verilmişti. “İlelebet değil iki gün bile tatbik edemeyecekleri bir vaat için din ve namus namına söz talebine kalkışmak milletin azametini dokunmak, Avrupa’yı bize güldürmek demektir”.¹²⁶ Muhalefet kanadının itiraz ettiği konulardan biri de “örfi idare” uygulamalarıdır.

1912 sopalı seçimlerine kadar tek partili bir rejim biçiminde devam eden bu dönemde partinin kesin bir hâkimiyeti vardı. 1912 seçimleriyle İTC’ye tam bir üstünlük fırsatı doğmuştu. Gayri Müslim unsurlar ademi merkezîyetçi programından dolayı H İ fırkasına yakın durmuşlar fakat seçimde varlık gösterememişlerdi. Ermeniler tam bir tavır belirleyememekle birlikte, Rumlar, Araplar ve Arnavutlar muhalif kanada geçmişlerdi. Bunlar içerisinde Arnavut muhalefeti çok tehlikeler içeriyordu. Çünkü Arnavutluk bölgesinde isyanlar vardı. İttihatçıların kontrolündeki hükümetlerin sert tedbirler alması nedeniyle Arnavutlar, hükümete açıkça cephe almışlardı. 1908 meclisinde 25 Arnavut mebusu varken ve 1912’de bu sayı 17’ye düşmüştü. Ayrıca Esat Paşa ve Müfid Beyler dışındakiler yeniden seçilememişlerdi. Mecliste temsillerine ve muhalefet yapmalarına izin verilmeyen Arnavutlar, muhalefetlerine isyan ederek devam etmişler bu da iç ve dış siyasi gelişmeleri tetiklemiş ve Balkanlarda erken tasfiyenin yolunu açmıştı. 1912 seçimleri en fazla suçlanan ve kanunsuz sayılan bir seçim olduğu için bunun sonucu olarak meclis iki buçuk ay sonra kapatılmıştır. Seçimlerde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi de rol almış ve Balıkesir ahalisine bir bildiri göndererek H İ Fırkasını kötülemişti.¹²⁷

1912 seçimlerinde tam anlamıyla bir çoğulculuk olduğu halde mecliste İttihatçılar kesin bir üstünlük sağlamışlardı fakat her türlü çabaya rağmen ülkede birliği sağlamakta başarılı olamamışlardı. İTC, zaman zaman meclisin çalışmalarını felce uğratacak bir uygulamayı, meclisi fesh ederek yürürlüğe koymuştu. Ortaya çıkan boşluğu da Kavanin-i Muvakkatlerle doldurmuşlardı. Nitekim 1908-1918 arasında 1061 tane geçici kanun çıkarılmıştı. Muvakkat kanunlar yalnız hukuki değil siyasi bir sorun olarak Meşrutiyetin siyasi ve yasama hayatında önemli bir sorun olacaktır.¹²⁸

¹²⁶Ahmet Ali Gazel, **a.g.e.**, s. 150.

¹²⁷Tunaya, **Siyasal Partiler**, 3, s. 209-210.

¹²⁸Tunaya, **Siyasal Partiler**, I, s. 9.

Sonuç

II. Meşrutiyet dönemi Türk siyasi hayatı açısından oldukça önemli bir dönemdir. Meşrutiyet, mevcut otoriteye karşı oluşturulan güçlü ve organize bir muhalefet hareketi sonucu kazanılmıştı. Demokratik kazanımları sınırlı olsa da mutlak iktidarının sınırlandırılması konusunda önemli bir mesafe alınmıştı. Sık sık hükümet değişiklikleri istikrarın sağlanmasını engellemiş, burada sorumluluk hem iktidarın hem de muhalefetin ciddiyetten uzak tavırları etkili olmuştu. Muhalefet tarafından hükümet taraftarlığı bir cinayet ve adilik gibi değerlendirildi. Hükümet tarafı da, muhalefete asılmaya layık bir eşkıya çetesi şeklinde bakmıştı. İktidar ve muhalefet esas mevkilerinden çıkıp zaman zaman “intikam komiteleri”ne dönüşmüştü.¹²⁹ İktidar mevkiini kaybetmemek için her yola başvururken, muhalefette iktidarı değiştirmek için her yola başvuruyordu. İktidar mevkiine gelen hükümetler muhaliflere ait kulüpleri kapatmakta ve bu durum devri daim edip durmuştu. Bu durum birazda meşrutiyet prensiplerinin hazmedilememiş olmasıyla ilgili idi. Hüseyin Cahit bunun sebebinin memleketin mukadderatının Türkün elinde bulunması zaruretinden kaynaklandığını, meşrutiyetin ise ekseriyetin hükümeti olduğunu söylemektedir. Türklük olgusu, “Türklük korkusu”na dönüşmüştü. Bu olgu Türk olmayan unsurların sürekli muhalefetine neden olacaktı.¹³⁰ Tehlikeyi anlayan Türklerin unsurlar tufanı içinde çırpındığına işaret etmektedir. Hüseyin Cahit bir yandan da büyük bir çelişki içinde, “*Bu kavgaya girecek adamlar böyle müthiş bir iş için hiç hazırlanmamış görgüsüz bilgisiz, hayalperest gençlerden ibaret idiler*” diyerek İttihatçı gençlere bir eleştiri getirmektedir.¹³¹ Vatansızlıkları ve memleketin ana siyaset hatlarını vaktiyle görme konusunda bir şüphe olmadığı halde tecrübesizlikleri ve acemiliklerinde herkes hemfikirdi.¹³²

İktidar-muhalefet çekişmelerinde sona gelinmiş ve İTC tam olarak iktidarı ele geçirmişti. Bir darbe ile de olsa Kamil Paşa istifa etmek zorunda kalmış ve yeni hükümeti Mahmut Şevket Paşa kurmuştu. Bundan sonra Kamil ve Said Paşalar gibi eski dönemi temsil edenler yerine Talat ve Cavit Beylerin dönemi başlıyordu.¹³³ Osmanlı Devleti’nde

¹²⁹ŞehbenderzadeAhmet Hilmi, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹³⁰ŞehbenderzadeAhmet Hilmi, **a.g.e.**, s. 43.

¹³¹Hüseyin Cahit Yalçın, “10 Yıllık Hikâyesi”, **Yedigün**, sene:3, no:135, 9 İkteşrin 1935, s. 20.

¹³²H. Cahit Yalçın, **a.g.m.**, no:139, 6 İkciteşrin 1935, s. 30.

¹³³ Bir yazarımızın bundan sonraki nazır adayları için söylediği, “Ya cahil acemiler ya da takatsız kalmış gaziler” sözü çok önemlidir. Bkz. **Lütfi Fikri**

iktidar-muhalefet gerginliğinin en olumsuz sonuçlarından biri Meclis-i Mebusan'ın sık sık kesintilere uğramasıydı. Bu süreçte iktidar murakabeden uzak kalmıştı. Ülke menfaatlerini ilgilendiren zamanlarda bile ortak bir politika oluşturulamamıştı. Bu gergin ortam Balkan Savaşı'na hazırlıksız girilmesine neden olmuş, bütün bir Rumeli toprakları kaybedilmiş, batı sınırı Adriyatik Denizi'nden Meriç nehrine çekilmişti. Bunu kabul edilemez bulan İTC bir hükümet darbesi yapmaya mecbur kalmıştı. Bu olay aynı zamanda askerın siyasete karışması ve sonuçlarını göstermesi bakımından önemlidir. Halaskar zabitan grubunun gücüyle iktidarda olan Kamil Paşa hükümeti yıkılırken başka bir politize ordu grubu iktidara gelmişti. Balkan Savaşı devam ederken Bab-ı Ali baskısıyla hükümet değişmiş ve savaşla ilgili tereddütlü kararlar alınmıştı. Savaş sırasında iktidara hazır olmadığı anlaşılan Mahmut Şevket Paşa'nın iktidarıyla ancak tek parti oligarşisi kurulabilirdi. Edirne Alyans Kız Okulu müdiresi A. Geron, bu değişimi şöyle not almıştı: “*Dönmeler iktidara yeniden geldiler*”.¹³⁴

İTC, Bab-ı Ali baskısıyla mutlak iktidarını kurmuştu. Fakat ülke 1914 genel seçimlerine kadar meclissiz bir şekilde yönetilecektir. Muhalefet tamamen susturulmuş ve etkisiz hale getirilmişti. Bir yandan da 1913 yılı Sinop'a sürgünler yılı olmuştu. Gerekçe olarak memleketin muhtaç olduğu sükûneti ihlale cüret etmek gösterilmişti. Sürgün edilenler arasında gayri Müslimlerde olup Müslümanların önemli kısmı da imamlardan oluşuyordu. İttihat ve Terakki Fırkası, 1914 yılında seçim yapılmasına rağmen meclisi devre dışı bırakarak ülkeyi Mütarekeye kadar “kavanin-i muvakkate” ile yönetmişti. 1913-1918 yılları arasında kurulan fiili rejim, söylemde Türkçü bir ideolojiyi resmileştirmiş ve gayri Müslim dernekleri başta olmak üzere her türlü dernekleri kapatmıştı. Bu yönetim biçiminin Türkiye'ye en büyük felaketi getirdiği unutulmamalıdır. Türkiye, bu yönetimle I. Dünya Savaşı'na bir oldubittiyle sokularak imparatorluğun tasfiye yolu açılmıştır. Mondros Mütarekesi'yle birlikte beş yıldır kendini saklayan muhalefet birden

Bey'in Günlüğü, Daima Muhalefet, (Yayına hazırlayan Yücel Demirel), İstanbul, Arma Yayınları, 1991, s. 93.

¹³⁴Rıfat N. Bali, “Edirne Muhasarası Sırasında Tutulmuş Bir Günlük-II”, **Tarih ve Toplum**, C.32, sayı:191, Kasım 1999, s. 21. A. Geron, devamla, “Şimdi milyoner olmuş eski telgrafçı Talat Bey, şimdi milyoner olmuş, birkaç ay önce üçüncü kere kaçmış olan ve Selanik'te özel bir okulun eski hocası olan Cavit Bey, kendileri aslında Türk olmayan, bütün bu sonradan görmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için büyük bir iddia ile tekrardan nazır oldular” demişti. Bkz. **a.g.m.**, s.21.

ortaya çıkmış ve İTC'den intikam almak için mücadele etmişler ve onu tasfiye etmeye zorlamışlardır. Meşrutiyet dönemi, iktidar ve muhalefet anlayışları bakımından erken dönem cumhuriyetin hazırlayıcısı hükmünde olmuştur. Her şeye rağmen meşrutiyet, milli egemenlik anlayışının ve seçim geleneğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Meşrutiyet ilan edildiği Rumi yılın 10 Temmuz'u cumhuriyete kadar bayram olarak kutlanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, özellikle Erzurum Kongresi'ni 10 Temmuz günü toplamak için çaba göstermiş fakat gecikmeli olarak 23 Temmuz'da toplanabilmişti. 23 Temmuz'da miladi olarak aynı güne denk gelmektedir.

Kaynakça

İkdam, 12 Aralık 1908. no:5226.

Takvim-i Vekayii, no:200, 21 Nisan 1909.

Tanin, 10 Aralık 1908, no:131.

Tanin, 11 Ağustos 1324, no:24.

Tanin, 12 Aralık 1908, no:133.

Tanin, 13 Ekim 1911, no:1118.

Tanin, 17 Teşrinisani 1324/ 30 Kasım 1908, no:120.

Tanin, 2 Mart 1325/ 15 Mart 1909, no:223.

Tanin, 26 Ekim 1909, no:412.

Tanin, 26 Ocak 1909.

Tanin, 4 Mart 1325/ 17 Mart 1909, no:225.

Tanin, 5 Kasım 1911, no:1140.

Abdullah İslamoğlu, **II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913**, İstanbul, Gökkuşbu, 2004.

Ahmet Ali Gazel, **Lütfi Fikri'nin Tanzimat'ı**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2007.

Ahmet Bedevi Kuran, **Hüseyin Cahit Yalçın Bey'e Açık Mektup**, İstanbul, t.y.

Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.

Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, Nehir, 1991.

Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Kitap, 2006.

Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.

Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, Ankara TTK, 1984.

Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim, 2002.

Banu İşlet Sönmez, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, İstanbul, YKY, 2007.

- Baran Hocoğlu, **II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkisi, 1908-1913**, İstanbul, Kitap yayınevi, 2010.
- Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)", **Türkler**, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Celal Nuri, **Tarih-i İstikbal, Mesail-i Siyasiye 2**, İstanbul, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, Hicri 1331.
- Halil Menteşe'nin Anıları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi, 2011.
- Hüseyin Cahit Yalçın, "10 Yılın Hikâyesi", **Yedigün**, no:140, sene:3, c:6, 13 İkinciteşrin 1935.
- Hüseyin Cahit Yalçın, "10 Yılın Hikâyesi", **Yedigün**, no:135, sene:3, 9 İlkteşrin 1935.
- Hüseyin Cahit Yalçın, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", **Yakın Tarihimiz**, C.II, sayı:23, 2 Ağustos 1962.
- Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet ve Taassup", **Yakın Tarihimiz**, C.3, sayı:29, 13 Eylül 1962.
- Kâzım Karabekir, **Günlükler**, (1907-1948), C.1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.
- Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü, Daima Muhalefet**, (Yayına hazırlayan Yücel Demirel), İstanbul, Arma Yayınları, 1991.
- Mehmet Beşirli, "İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması", **Türkler**, C.14, Ankara, 2002.
- Mehmet Fatih Sancaktar, **II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009.
- Mehmet Kadri Nasih, **Seraih**, Paris, 1912.
- Mehmet Selahattin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, İnkılâp, 1989.
- Mevlüt Çelebi, **Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati**, İzmir, Akademi Kitabevi, 1999.
- Müfit Şemsi, **El-Hakku Ya'lu Vela Yu'la Aleyh**, İstanbul, Şehir yay., 2007.
- Oğuz Kaan, **II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası**, İ.Ü. SBE., Basılmamış Doktora Tezi, 2008.
- Osman Nuri Lermioğlu, **Halkın İstemediği İnkılâp Meşrutiyet**, İstanbul, Sabah Gazetesi, 1976.

- Önder Kocatürk, **Balkanlardan Ortadoğu'ya Osmanlı - İngiliz İlişkileri 1908-1910**, İstanbul, IQ Kültür yayıncılık, 2009.
- Rıfat N. Bali, "Edirne Muharasası Sırasında Tutulmuş Bir Günlük-II", **Tarih ve Toplum**, C.32, sayı:191, Kasım 1999.
- Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.I-II, İstanbul, Altındağ yayınevi, 1967.
- Said Halim Paşa, **Buhranlarımız**, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Servet İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Ankara, 1943.
- Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir, 1944.
- Şerafettin Turan, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu - Yönetim İlişkileri", **İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara, Atase Yayınları, 1985.
- Şeyhülislam Cemalettin Efendinin Hatırat-ı Siyasiyesi**, Dersaadet, 1336.
- Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, C. 3, İstanbul, İletişim, 2009.
- Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- Tevfik Çavdar, **Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, Ankara, Dost Kitabevi, 1984.
- Volkan Gazetesi**, (Haz. Ertuğrul Düzdağ), 11 Aralık 1908-20 Nisan 1909, İstanbul, İz yay., 1992.
- Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.I, Kısım. II, Ankara, TTK, 1991.
- BOA. DUİT**, Dosya no:87/1-49, Gömlek no:38.
- BOA. İ. DUİT**, Dosya no:8, Gömlek no:1. (14 Nisan 1909)
- BOA. İ. DUİT**, Dosya no:87/1-49, Gömlek no:40. (6 Mayıs 1909)
- BOA. İ. HR**, Dosya no:417, Gömlek no:1327/R-09.
- BOA. MV**, Dosya no:127, Gömlek no:11. (4 Mayıs 1909)
- BOA. Y. EE**, Kamil Paşa Evrakı, Dosya no:86-34, Gömlek no:3373. (26 Şubat 1909 tarihli nüshadan hülasa tercüme)
- BOA. Y. PRK. TKM**, Dosya no:52, gömlek no:47. (25 Aralık 1908)
- İSAM Arşivi, Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (HHPE)**, Dosya no:8, Gömlek no:463. (12 Ocak 1910 tarihli Paris'te çıkan Tan Gazetesi'nden alınan hülasanın tercüme hali)
- MMZC**, İnikad:11, Devre:1, s. 261. (1911)
- MMZC**, İnikad:12, Devre:1, s. 254. (1911)
- MMZC**, İnikad:92, Devre:1, s. 361-362. (1 Haziran 1325/14 Haziran 1909.
- MMZC**, İnikad:92, Devre:1, s. 362. (1 Haziran 1325/14 Haziran 1909.

- MMZC**, İnikad:92, Devre:1, s. 363. (1 Haziran 1325/14 Haziran 1909.)
- MMZC**, Devre:1, İnikad:12, İçtima senesi:4, s. 293. (26 Teşrin-ievvel 1327/ 8 Kasım 1911)
- MMZC**, Devre:1, İnikad:12, İçtima senesi:4, s. 301. (26 Teşrin-ievvel 1327/ 8 Kasım 1911)
- MMZC**, Devre:1, İnikad:11, İçtima senesi:4, s. 261. (24 Teşrinievvel 1327/ 6 Kasım 1911)
- MMZC**, Devre:1, İnikad:12, İçtima senesi:4, s. 291. (26 Teşrinievvel 1327/ 8 Kasım 1911)
- MMZC**, Devre:1, İnikad:12, İçtima senesi:4, s. 292-293. (26 Teşrinievvel 1327/ 8 Kasım 1911)
- MMZC**, İnikad:7, Devre:1, s. 80. (30 Aralık 1908)
- MMZC**, İnikad:8, Devre:1, s. 91-94. (31 Aralık 1908)
- MMZC**, İnikad:27, Devre:1, s. 610-614. (1 Şubat 1909)
- MMZC**, İnikad:27, Devre:1, s. 590-610. (13 Şubat 1909)
- MMZC**, İnikad:11, Devre:1, s. 293. (8 Kasım 1911)
- MMZC**, İnikad:92, Devre:1, s. 367, 370-371.(1 Haziran 1325/14 Haziran 1909.)